

**МІНІСТЕРСТВО ТРАНСПОРТУ і ЗВ'ЯЗКУ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТЕХНОЛОГІЙ
ТРАНСПОРТУ**

Кафедра суспільних та гуманітарних наук

ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ

Навчально-методичний посібник
для студентів усіх спеціальностей і всіх форм навчання
вищих технічних навчальних закладів

Київ – 2006

Навчально-методичний посібник „Основи психології та педагогіки” розглянуто та затверджено на засіданні кафедри суспільних та гуманітарних наук (протокол № 10 від 26.01. 2006 р.) та на засіданні методичної ради університету (протокол № від 2006 р.).

У навчально-методичному посібнику висвітлено основні теоретичні й практичні проблеми психологічної і педагогічної наук та представлено методичні засади викладання курсу „Основи психології та педагогіки” у вищому технічному навчальному закладі.

Зміст посібника охоплює навчальний план, навчальну програму та робочу програму курсу “Основи психології та педагогіки”, розроблену у відповідності з вимогами Європейської кредитно-трансферної системи (ECTS); тексти лекцій; плани практичних занять; тематику контрольних робіт та критерії їх оцінювання; питання до заліку, а також список рекомендованої літератури.

Запропонований матеріал сприятиме майбутнім фахівцям у вивченні навчального курсу, підготовці до практичних занять та підсумкового контролю знань.

Призначено для студентів денної форми навчання з усіх спеціальностей.

Автори: *Галаган Валентина Яківна*, доктор історичних наук, професор.

Отиц Олена Миколаївна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри.

Рецензенти: *Орлов Валерій Федорович*, доктор педагогічних наук, доцент, професор; головний консультант Апарату Верховної Ради України Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти;

Ягунов Василь Васильович, доктор педагогічних наук, професор, начальник Науково-методичного центру військової освіти Міністерства оборони України.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН І ПРОГРАМА КУРСУ “ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ”.....	5
РОБОЧА ПРОГРАМА КУРСУ “ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ” (відповідно до вимог Європейської кредитно-трансферної системи (ECTS).....	12
ЛЕКЦІЙНИЙ МАТЕРІАЛ.....	17
ПЛАНІ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	101
ТЕМАТИКА КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ.....	107
ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ.....	111
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ.....	114

ВСТУП

Дисципліна „Основи психології та педагогіки” включена до змісту професійної підготовки студентів вищих технічних навчальних закладів з метою формування в них системи теоретичних знань та практичних умінь, необхідних при розв’язанні різноманітних виробничих і життєвих проблем.

Відомо, що важливою професійною функцією керівника сучасного виробництва є виховна, яка полягає у створенні згуртованого й психологічно здорового трудового колективу із міцними традиціями; керівництві професійним і творчим зростанням підлеглих; вихованні в них сумлінного ставлення до своїх професійних обов’язків; педагогічно доцільному використанні засобів заохочення та покарання тощо. Для того, щоби ефективно виконувати ці функції, майбутнім спеціалістам необхідно навчитись розуміти психологію іншої людини, а перш за все, – усвідомити власні психологічні особливості. Недаремно ж крилатим став вислів: „Пізнай себе – і ти пізнаєш світ”. Розуміючи свій темперамент, характер, особливості емоційно-почуттєвої та вольової сфери, знаючи свої сильні і слабкі сторони, людині легше керувати собою і впливати на інших. Вона стає володарем свого життя, оскільки краще адаптується до умов соціального оточення, може убезпечити себе у психологічно невідгідній для себе ситуації, використати свої найкраще сформовані риси з метою досягнення поставленої мети чи оптимізації взаємодії з іншими людьми.

Крім того, враховуючи, що кожна професія передбачає наявність певних якостей і здібностей особистості, які забезпечують професійну придатність та успішність професійної діяльності людини, важливим завданням курсу є навчити майбутніх фахівців діагностувати свої психологічні якості та спрямувати студентів на неперервний їх розвиток і самовдосконалення.

Саме з цією метою підготовлений даний навчально-методичний посібник.

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН і ПРОГРАМА КУРСУ

"Основи психології та педагогіки"
для студентів вищих технічних навчальних закладів

I. Передмова

Програма курсу складена на підставі анотації освітньо-професійних програм інженерно-технічного профілю, вимог освітньо-кваліфікаційних характеристик відповідних спеціальностей, а також з урахуванням попереднього досвіду кафедри суспільних та гуманітарних наук КУЕТТ, кафедр Харківської державної академії залізничного транспорту і споріднених вузів: Української інженерно-педагогічної академії, Національного університету імені Т.Г. Шевченка, Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова та ін.

II. Мета і завдання курсу

Метою курсу "Основи психології та педагогіки" є ознайомлення студентів зі змістом основних понять психологічної та педагогічної наук, а також формування в них особистісних якостей, психологічних та педагогічних знань і умінь, необхідних для ефективного здійснення майбутньої професійної діяльності.

Основні завдання курсу полягають в:

- ознайомленні майбутніх фахівців зі змістом, структурою та основними напрямками психології і педагогіки, виявленні форм їх взаємозв'язку з іншими науками;
- формуванні в студентів системи знань про сутність та особливості пропливання психічних процесів; психологічні механізми навчання, виховання, соціалізації та розвитку особистості; форми і методи педагогічного керівництва ними;

- усвідомленні майбутніми спеціалістами психологічної сутності людини як індивіда, особистості, суб'єкта та індивідуальності;
- виробленні в студентів уявлень про характер та особливості впливу психофізіологічних, індивідуально-психологічних та соціально-психологічних якостей особистості на ефективність професійної діяльності людини;
- залученні їх до самостійного розв'язання педагогічних ситуацій у ході ділових ігор;
- опануванні майбутніми фахівцями методиками діагностики власних особистісних якостей, сучасними педагогічними технологіями.

За підсумками вивчення курсу “Основи психології та педагогіки” студенти повинні отримати уявлення про основні психологічні та педагогічні підходи і принципи; оволодіти категоріальним апаратом психології та педагогіки; засвоїти загальні положення теорії особистості, дидактики, теорії виховання тощо; ознайомитися із традиційними та інтерактивними формами і методами навчання й виховання особистості; усвідомити необхідність у самоосвіті, саморозвитку та самовдосконаленні упродовж життя.

III. Міждисциплінарні зв'язки

Матеріал навчальної дисципліни “Основи психології та педагогіки” базується на знаннях, отриманих студентами під час вивчення історії, філософії, логіки та інших наук. Дана навчальна дисципліна дає можливість протягом одного семестру ознайомити майбутніх фахівців із основними теоретичними положеннями педагогіки та психології і таким чином підготувати їх до оволодіння змістом навчальних курсів з психології та етики ділового спілкування, психології управління, конфліктології, педагогіки вищої школи тощо.

IV. Обсяг годин на вивчення дисципліни за навчальним планом і види поточного та підсумкового контролю

На вивчення дисципліни “Основи психології та педагогіки” навчальним планом спеціальності передбачено:

Кількість годин лекцій	18
Кількість годин практичних занять.....	18
Всього аудиторних занять.....	36
Кількість годин самостійних занять.....	63

Упродовж вивчення курсу заплановано 3 проміжні контролі (6 годин).

Контрольним заходом щодо визначення якості засвоєння студентами навчального матеріалу з дисципліни є залік (2 години).

Обсяг годин на вивчення дисципліни і контрольні заходи:

Загальний обсяг годин	Сем-тр	За навчальним планом	За робочим навчальним планом	Примітки
Загальний обсяг годин на дисципліну	I	36	18 + 18	
Обсяг годин на самостійне вивчення	I	63	63	
Контрольні заходи	I	ПК, практичні заняття, залік	ПК, практичні заняття, залік	

V. Тематичний план

№ з/п	Навчальні теми	Аудиторні заняття		Сам. роб.	Література
		Лекц.	Практ.		
1.	Теоретичні засади психології та педагогіки	8	8	28	<i>Галаган В. Я., Орлов В. Ф., Ягупов В. В.</i> Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. – К.: КУЕТТ, 2005.
2.	Людина як предмет вивчення психології та педагогіки	6	6	21	<i>Сисоєва С.О., Поясок Т.Б.</i> Психологія та педагогіка: Підручник. – К.: Міленіум, 2005.
3.	Психолого-педагогічні основи розвитку особистості	4	4	14	<i>Серьожнікова Р.К., Пархоменко Н.Д., Яковицька Л.С.</i> Основи психології і педагогіки: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2003.

VI. Календарний план

№ з/п	Навчальні теми	Всього годин	В тому числі		На сам. опр.
			Лекц.	Практ.	
1.	Теоретичні засади психології та педагогіки	44			28
1/1	Теоретичні основи психології		2	2	
1/2	Педагогіка: наука і мистецтво		2	2	
1/3	Фундаментальні поняття психології		2	2	
1/4	Категоріальний апарат педагогіки		2	2	
2.	Людина як предмет вивчення психології та педагогіки	33			21
2/1	Людина як індивід, особистість, суб'єкт, індивідуальність		2	2	
2/2	Психологія особистості		2		
2/3	Навчання і виховання особистості			2	
2/4	Психологія та педагогіка індивідуальності		2		

2/5	Індивідуалізація навчання та виховання особистості у контексті креативної педагогіки			2	
3.	Психолого-педагогічні основи розвитку особистості	22			15
3/1	Психологічна та педагогічна сутність розвитку особистості		2		
3/2	Професійний розвиток особистості			2	
3/3	Розвиток творчої індивідуальності особистості		2		
3/4	Мистецтво як педагогічний засіб розвитку творчої індивідуальності особистості			2	
	РАЗОМ:	99	18	18	63

VII. Навчальна програма дисципліни ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС (18 год.)

Тема I. Теоретичні основи психології (2 год.)

Навчальна дисципліна “Основи психології та педагогіки” у системі професійної підготовки майбутніх фахівців. Зміст і завдання курсу. Психологія як специфічна галузь наукових знань. Основні етапи розвитку психології. Відмінності наукової та житейської психології. Галузі психології. Основні методи психології.

Тема II. Педагогіка: наука і мистецтво (2 год.)

Педагогіка як наука і мистецтво. Особливості педагогічної діяльності. Галузі педагогіки. Взаємозв'язок педагогіки з іншими галузями наукових знань. Філософські засади педагогіки. Криза сучасного суспільства як криза освіти. Неперервна професійна освіта. Зміст і завдання професійної педагогіки.

Тема III. Фундаментальні поняття психології (2 год.)

Відображення як загальна властивість матерії, що полягає в здатності об'єктів відтворювати з різною мірою адекватності ознаки, структуру і відношення інших об'єктів. Психіка як суб'єктивне відображення об'єктивного світу в мозку людини. Свідомість як вищий рівень розвитку психіки. Історичний розвиток психіки і свідомості.

Тема IV. Категоріальний апарат педагогіки (2 год.)

Педагогічний процес як цілеспрямована, свідомо організована, динамічна взаємодія вихователя і вихованців, у ході якої вирішуються суспільно необхідні завдання освіти і гармонійного розвитку особистості. Навчання як цілеспрямований процес передачі й засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини. Виховання як процес цілеспрямованого впливу вихователя, метою якого є накопичення вихованцем необхідного для життя в суспільстві соціального досвіду й формування в нього прийнятої у суспільстві системи цінностей. Розвиток як процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті його соціалізації та виховання. Освіта як процес та результат формування якостей особистості засобами навчання і виховання, відповідно до норм духовної культури і цінностей суспільства. Педагогічна взаємодія як сплановані контакти педагога з вихованцем, метою яких є зміни у його поведінці, діяльності та особистості. Педагогіка співробітництва як суб'єкт-суб'єктна педагогічна взаємодія.

Тема V. Людина як індивід, особистість, суб'єкт, індивідуальність (2 год.)

Людина як біологічний вид. Людина як індивід. Людина як особистість. Людина як суб'єкт діяльності. Людина як індивідуальність, носій неповторної сукупності психічних властивостей.

Тема VI. Психологія особистості (2 год.)

Поняття про особистість у психології. Основні психологічні підходи до визначення сутності особистості. Психологічна структура особистості. Активність і спрямованість особистості.

Тема VII. Психологія та педагогіка індивідуальності (2 год.)

Сучасні психологічні підходи до визначення сутності індивідуальності. Структура індивідуальності. Індивідний, особистісний та суб'єктний компоненти індивідуальності. Індивідуальний, диференційований та особистісний підходи у навчанні і вихованні особистості. Гуманістична психологія і педагогіка. Креативна психологія і педагогіка.

Тема VIII. Психологічна та педагогічна сутність розвитку особистості (2 год.)

Розвиток особистості як засвоєння людиною внутрішнього, індивідуально-психологічного й зовнішнього – загальнолюдського потенціалу можливостей. Рушійні сили та закономірності розвитку особистості. Основні напрями розвитку особистості. Професійний розвиток особистості. Мистецтво у розвитку особистості.

Тема IX. Розвиток творчої індивідуальності особистості (2 год.)

Сучасні підходи до визначення сутності творчої індивідуальності особистості. Структура творчої індивідуальності. Етапи розвитку творчої індивідуальності. Засоби розвитку творчої індивідуальності. Мистецтво як засіб розвитку творчої індивідуальності особистості.

РОБОЧА ПРОГРАМА
курсу «Основи психології та педагогіки»
у відповідності з вимогами Європейської
кредитно-трансферної системи (ECTS)
для студентів стаціонару всіх спеціальностей

Кількість кредитів ECTS – 2.

Залікових модулів – 3.

Змістових модулів – 3.

Загальна кількість годин – 108.

Аудиторних годин на тиждень – 3, у тому числі лекцій – 1, практичних занять – 2.

Аудиторних годин всього – 54, у тому числі лекцій – 18, практичних занять – 36.

Всього годин на самостійну роботу – 54, у тому числі на тиждень – 3.

Модуль I. Теоретичні засади психології та педагогіки

Лекції – 8 годин, практичних занять – 16 годин, самостійна робота – 23 години.

Максимальна кількість балів за всі види навчальної роботи по модулю № 1 – 47, у тому числі:

- відвідування лекцій і конспектування прослуханого – 8;
- відвідування практичних занять – 8;
- підготовка до практичних занять (конспектування навчального матеріалу, виконання практичних робіт) – 15;
- виступи на практичних заняттях (відповіді, доповнення, репліки, виконання практичних завдань) – 16.

Під час самостійної роботи з теми „Теоретичні основи психології” студенти повинні скласти таблицю „Основні методи психології”. На

практичному занятті вони будуть використовувати дані методи з метою діагностики рівня сформованості своїх особистісних якостей.

При підготовці до заняття з теми „Педагогіка: наука і мистецтво” студенти мають здійснити порівняльний аналіз наукових та мистецьких засад педагогіки для того, щоби на цій основі сформулювати обґрунтований висновок про її сутність.

У ході підготовки до занять з тем „Фундаментальні поняття психології” та „Категоріальний апарат педагогіки” майбутні фахівці мають виписати з довідкової літератури (словники, енциклопедії) та рекомендованих їм підручників і посібників визначення понять:

- відображення;
- психіка;
- свідомість;
- педагогічний процес;
- освіта;
- навчання;
- виховання;
- розвиток;
- педагогічна взаємодія;
- педагогіка співробітництва.

На практичному занятті студенти будуть порівнювати різні визначення даних понять та обирати з них ті, що, на їхню думку, є найбільш точними, або формулювати власні визначення цих понять.

Модуль II. Людина як предмет вивчення психології та педагогіки

Лекції – 6 годин, практичних занять – 12 годин, самостійна робота – 18 годин.

Максимальна кількість балів за всі види навчальної роботи по модулю № 2 – 30, у тому числі:

- відвідування лекцій і конспектування прослуханого – 5;
- відвідування практичних занять – 5;
- підготовка до практичних занять (конспектування навчального матеріалу, виконання практичних робіт) – 10;
- виступи на практичних заняттях (відповіді, доповнення, репліки, виконання практичних завдань) – 10.

Готуючись до практичного заняття з теми „Людина як індивід, особистість, суб’єкт, індивідуальність”, студенти мають створити синонімічний ряд з ключовим словом „людина” та виписати з художньої і наукової літератури цитати, які, на їхню думку, найбільш влучно характеризують людську сутність (наприклад, вірш В. Симоненка „Ти – людина”). На практичному занятті вони будуть співвідносити ці характеристики з науковими визначеннями понять: „індивід”, „особистість”, „суб’єкт” та „індивідуальність” і виявляти найбільш суттєві, з точки зору психології та педагогіки, їх ознаки.

При підготовці до практичного заняття з теми „Навчання і виховання особистості” студенти повинні створити порівняльні таблиці дидактичних та виховних принципів; форм і методів навчання та виховання. На практичному занятті вони будуть використовувати ці таблиці з метою виявлення специфічних особливостей дидактичного та виховного процесів.

У ході підготовки до практичного заняття з теми „Індивідуалізація навчання та виховання особистості у контексті креативної педагогіки” студенти мають здійснити порівняльний аналіз теоретичних і методичних засад традиційної й креативної педагогіки та виявити їх можливості щодо застосування індивідуального підходу у навчанні та вихованні особистості. На практичному занятті ці питання будуть обговорюватися у формі круглого столу.

Модуль III. Психолого-педагогічні основи розвитку особистості

Лекції – 4 години, практичних занять – 8 годин, самостійна робота – 13 годин.

Максимальна кількість балів за всі види навчальної роботи по модулю № 3 – 23, у тому числі:

- відвідування лекцій і конспектування прослуханого – 3;
- відвідування практичних занять – 3;
- підготовка до практичних занять (конспектування навчального матеріалу, виконання практичних робіт) – 8;
- виступи на практичних заняттях (відповіді, доповнення, репліки, виконання практичних завдань) – 9.

Готуючись до практичного заняття з теми „Професійний розвиток особистості”, студенти мають скласти його періодизацію та здійснити характеристику основних його етапів. Це дозволить їм краще усвідомити та обґрунтувати у своїх відповідях на практичному занятті рушійні сили й психологічні механізми професійного розвитку, а також виявити основні новоутворення особистості на кожному з етапів професіоналізації.

При підготовці до практичного заняття з теми „Мистецтво як педагогічний засіб розвитку творчої індивідуальності особистості” студенти письмово складають таблицю „Педагогічні засоби розвитку творчої індивідуальності”, у якій стисло обґрунтовують педагогічний потенціал кожного з них. Під час практичного заняття, проведеного у формі дебатів, вони будуть використовувати дану таблицю для доведення чи спростування педагогічного значення мистецтва у розвитку творчої індивідуальності особистості.

Залежно від набраної за весь курс кількості балів, студент одержує таку оцінку:

Кількість балів	Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за національною шкалою
90 – 100	A	Відмінно
75 – 89	BC	Добре
60 – 74	DE	Задовільно
35 – 59	FX	Незадовільно з можливістю повторного складання
1 – 34	F	Незадовільно з обов'язковим повторним курсом

Якщо студент хоче мати вищу оцінку від тієї, яку він отримав за сукупність усіх виконаних робіт, він може звернутися із заявою про дозвіл скласти екзамен за весь курс.

Участь у науково-дослідній роботі (доповіді на науково-практичних конференціях і т.п.) оцінюється за додатковою кількістю балів (до 15).

ЛЕКЦІЙНИЙ МАТЕРІАЛ

ТЕМА: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ

Термін „психологія” походить від давньогрецького Ψυχή – „душа” і λόγος – „слово”, „вчення”, тобто буквально він перекладається як „вчення про душу”.

***Психологія** – це наука про виникнення, розвиток і прояви психіки та свідомості людини.*

***Психологія** – наука про закономірності виникнення і діяльність психіки у людини і вищих тварин, про психічні процеси, які є складовими діяльності та спілкування людей, поведінки тварин.*

***Психологія** – наука про факти, закономірності й механізми психіки як створеного в мозку образу дійсності, на основі та за допомогою якого здійснюється керування поведінкою і діяльністю, які мають у людини особистісний характер.*

Своєю назвою ця наука зобов’язана героїні одного з грецьких міфів – Психеї, грецькій царівні. Вона закохалася в Ерота (Амура), але боги дозволили їм зустрічатися за умови, що Психея ніколи не побачить обличчя свого коханого. Але Психея порушила цю заборону і однораз вночі запалила світильник. Вона побачила красу Ерота, але він змушений був зникнути. Психея вирушила на його пошуки, подолала безліч перепон і нарешті знайшла Ерота. Зевс, вражений беззавітністю кохання Психеї, дозволив їй одружитися із Еротом і подарував Психеї безсмертя, перетворивши її на богиню.

Айзек Азимов у своїй книзі “Мова науки” писав про Психею: “Психея у грецькій міфології – це уособлення душі, подиху. Не випадково її зображали у вигляді метелика або юної дівчини із крильцями за спиною. Подих людини зближувався із дуновінням вітру, вихорем, крилатістю. Психея символізувала душу людини, котра кожен день бореться із

труднощами й негодами, спокусами й випробуваннями, її чистоту і цнотливість. У грецькій мові душу, дух і називали „психе”. Сучасна наука розуміє під “психе” свідомість людини, її інтелект, емоції, темперамент і особистість”.

Отже, у назві науки психології закладено і саме її призначення: допомогти людині пізнати себе, проаналізувати свої можливості, навчитися бачити в іншій людині повноцінну особистість із своїми бажаннями, потребами, претензіями; оволодіти прийомами такого спілкування із нею, яке буде взаємно приємне і продуктивне; навчитися уникати або грамотно розв’язувати конфлікти (а ми знаємо, що на транспорті їх інколи буває більше, ніж в інших сферах виробництва і побуту) та багато іншого. Знаючи психологічні механізми впливу і захисту, можна взаємодіяти з іншими людьми, керувати ними. Це особливо важливо для керівників установ чи підрозділів, які для своїх підлеглих є певною мірою і педагогами, і психологами. Тому працівники сфери транспорту гостро потребують психолого-педагогічних знань, адже рівень роботи транспортних об’єктів, їх економічна ефективність, цілісність вантажів та безпека людей залежать від психічних процесів і станів представників професій транспорту.

Навчальна дисципліна “Основи педагогіки та психології” покликана сприяти вирішенню конкретних завдань підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності, а також пробудити в них бажання зануритися в глибини людського буття, зробити власний внутрішній світ предметом самопізнання і самотворення.

Останнім часом суспільний інтерес до психології значно зріс. Це свідчить про те, що ця наука стала суспільно визнаною і необхідність психологічних знань усвідомили як окремі особистості, так і офіційні організації. Тому нині активно розвиваються такі напрями психології як юридична, політична, військова, спортивна, економічна, психологія управління, психологія реклами тощо.

Об'єктом вивчення психології є психіка людини.

Предметом – її виникнення, розвиток та прояви.

Наукове призначення психології – вивчення закономірностей психічних явищ і процесів як відображення об'єктивної дійсності.

Головні завдання психології:

1. Вивчати структурні особливості психічних явищ і процесів.
2. Аналізувати становлення і розвиток психічних явищ і процесів.
3. Вивчати фізіологічні механізми психічних явищ.
4. Сприяти впровадженню наукових здобутків психології у практику (зокрема, раціоналізація процесу праці у різних видах діяльності людей).

Специфічність психології як науки полягає у її об'єкті – психіці, свідомості = душі, які не можна зважити, точно виміряти, побачити наочно: “Чужа душа – потьомки”.

Разом з тим, прояви психічних процесів є реальними – дії, поведінка, вчинки людини чи цілої групи людей.

Особливості психології як науки:

1. *У ній зливаються суб'єкт і об'єкт пізнання* („Пізнай себе і ти пізнаєш світ”).
2. *Це наука про найскладніші, з відомих людству, явища*, оскільки носієм психіки є головний мозок – найбільш складний орган людини за будовою і механізмами діяльності. Самі психологічні явища багатогранні, навчитись керувати ними важче, ніж іншими процесами. Більшість законів психіки ще й досі не вивчені (Паруйр Севак: “Ми ще точно не знаємо навіть, чому людина сміється, лише людина і ніхто інший”).
3. *Має унікальні практичні наслідки*. Тому психологія є методологічною основою для інших наук. Вона дозволяє осмислити причини багатьох проблем людства.

4. *Має великі перспективи розвитку.* Чим більше зростатиме роль людини у житті та виробництві, тим більш важливим буде дослідження механізмів її діяльності, поведінки, психіки і свідомості. Ф. Бич “Найскладніше завдання у наші дні полягає не у тому, щоби пізнати і використати оточуючу природу, а у тому, щоби зрозуміти механізми своєї власної поведінки і навчитися ними керувати” (у зв’язку із розробкою надскладних технічних проектів – прогнозувати поведінку і вчинки людей у ході реалізації даних проектів).

Психологія – достатньо молода галузь знань. Хоча донаукова психологія зародилася 2 тис. років тому, вона виділилася у самостійну науку лише на початку XIX ст. У своєму розвитку психологія пройшла 4 етапи:

1. Психологія як вчення **про душу** (вважалося, що душа є в кожного предмета; Арістотель вирізняв рослинну, тваринну й розумну душі; Демокрит і Платон – матеріальну та ідеальну душі).
2. Психологія як вчення **про свідомість** (з початку XVII ст.). Цей етап зумовлений розвитком науки та пануванням філософської течії сенсуалізму. Дж. Локк запропонував принцип атомістичного аналізу свідомості, що зводив усі психічні явища до відчуттів: у розумі немає нічого, що б не пройшло попередньо через органи відчуттів.
3. Психологія як вчення **про поведінку** (починається у XX ст.). Засновник біхевіоризма Д. Уотсон заявив, що психологія повинна відмовитися від вивчення свідомості і зосередити свою увагу на тому, що доступне сприйняттю, тобто – на поведінці. Звертається увага на вчинки, але поза увагою залишаються їх мотиви.
4. **Сучасний етап розвитку психології.** Для нього характерною є багатоманітність підходів до розуміння психіки, перетворення психології на багатогалузеву науку, що вивчає факти, закономірності й механізми психіки.

Галузі психології

Сучасна психологія являє собою досить розгалужену систему наукових дисциплін, які знаходяться на різних ступенях формування, пов'язані з різними галузями практики.

Одна з можливостей класифікації полягає у принципі розвитку психіки в діяльності. Звідси можна вирізнити ряд галузей психології, які вивчають психологічні проблеми конкретних видів людської діяльності.

Загальна психологія вивчає особливості та загальні закономірності психіки і людської свідомості; психічні процеси, властивості, стани й утворення особистості.

Соціальна психологія досліджує психологічні явища й процеси, зумовлені приналежністю людини до певної соціальної спільноти.

Зоопсихологія розкриває особливості й закономірності психіки тварин на різних етапах розвитку тваринного світу.

Педагогічна психологія досліджує психологічні особливості й закономірності процесу навчання й виховання підростаючого покоління. Її завданнями є вивчення процесів засвоєння знань і формування умінь та навичок учнів і студентів; питання соціальної ролі особистості у навчальному колективі та ін.

Вікова психологія вивчає особливості психіки людей різного віку, процеси формування їхньої особистості й розумового розвитку, вікові особливості процесів сприйняття, мислення, пам'яті, інтересів та мотивів діяльності тощо. Останнім часом з'явилася нова галузь вікової психології – геронтопсихологія (психологія людей похилого віку).

Інженерна психологія ставить за мету розв'язання проблем співвідношення технічних вимог сучасних машин та психічних можливостей людини – швидкості й точності процесів сприйняття, розподілу уваги та ін.

Космічна психологія охоплює такі проблеми як вивчення особливостей психічних процесів, що відбуваються в організмі людини в умовах космічних польотів, у тому числі вплив великих фізичних перевантажень, нових умов середовища, стану невагомості. Крім того, цей вид психології з'ясовує особливості працездатності під час польоту, можливості людини діяти за необхідності в умовах катастрофічної нестачі часу, проблеми психологічної сумісності космонавтів в умовах тривалого перебування у замкненому просторі тощо.

Психологія спорту займається дослідженням психологічних особливостей спортсменів, психологічної підготовки їх до участі у змаганнях, їх адаптації до життя після закінчення спортивної кар'єри.

Психологія мистецтва вивчає психологічні особливості творчої діяльності у різних видах мистецтв, особливості сприймання художніх творів, здійснює психологічний аналіз їх впливу на стан людини, розвиток її особистості.

Медична психологія досліджує порушення і розлади психічної діяльності людини при різних захворюваннях, сприяє розробці ефективних методів їх лікування (рак, СНІД).

Патопсихологія вивчає особливості порушень психіки у зв'язку із тими чи іншими недоліками в будові й функціях організму, зокрема, попереджує комплекси та фобії.

Психовалеологія розробляє уявлення про сутність, формування, збереження та зміцнення індивідуального психічного здоров'я людини. Необхідність її виникнення пов'язана із погіршенням психічного стану здорового населення країни (так, кожна п'ята дитина народжується з нервовопсихічними порушеннями, зростає кількість психопатичних осіб, нервових і психічних захворювань).

Парапсихологія досліджує аномальні індивідуально- та соціально-психологічні явища.

Крім зазначених видів існує також юридична, військова та інші галузі психології.

Життєвська та наукова психологія

Живучи у суспільстві і взаємодіючи з іншими людьми, кожна людина так чи інакше набуває певного психологічного досвіду: аналізує події і людські вчинки, заспокоює себе та інших тощо.

Життєві психологічні відомості, джерелом яких є суспільний та особистий досвід, утворюють *донаукові психологічні знання*. Вони можуть бути досить обширними, можуть певною мірою сприяти орієнтуванню в навколишньому середовищі та розумінню поведінки людей, відповідати дійсності. Проте, ці знання позбавлені систематичності, глибини і доказовості, а тому не можуть бути підставою для професійної роботи з людьми. Тому для цього потрібна *наукова психологія* – *тобто, стійкі психологічні знання, набуті у процесі теоретичного та експериментального вивчення психології*.

Відмінності життєвської та наукової психології полягають у тому, що:

ПСИХОЛОГІЯ

<u>Життєвська</u>	<u>Наукова</u>
Має справу із життєвськими подіями	Оперує науковими фактами
Конкретна	Узагальнена
Інтуїтивна	Раціональна
Знання обмежені	Необмежені знання
Грунтується на спостереженні	Грунтується на експерименті
Обмежена у матеріалах	Необмежена у матеріалах

Предмет *наукової психології* складають конкретні факти психічного життя, що характеризуються *якісно* та *кількісно*. Наприклад, це стосується сталості й відмінності людського сприймання. Під час сприйняття образ предмета зберігає свою відносну сталість навіть за змінених умов сприйняття (книжкова сторінка сприймається як біла і в напівтемряві, і в сонячному світлі, і у воді). А тривалість часу реакції різних людей на один і той самий подразник буде різною (звук, спалах тощо). Саме на цьому ґрунтується тест Б. Цуканова щодо вимірювання темпераменту.

Однак, наукова психологія не може обмежуватися самим лише описом психологічних фактів, хоч би якими цікавими вони не були. Їх треба пояснювати.

Ось чому слід відкривати закони, за якими відбуваються ці явища, тобто *психологічні закони*.

Якщо виникнення психологічних фактів спостерігається кожного разу, коли для цього виникають відповідні умови, то кажуть про *закономірний* характер психічного явища або про психологічні закономірності.

Завданням психології, нарівні з вивченням психологічних фактів і закономірностей, є виявлення механізмів психічної діяльності. Це означає вивчення роботи конкретних анатомо-фізіологічних систем, які здійснюють той чи інший психічний процес. Тут психологія стикається з рядом наук: медициною, фізіологією, біофізикою, біохімією, кібернетикою та ін. Наприклад, вченими з університету Огайо встановлено зв'язок між схильністю людей до агресії й несиметричністю їхніх тіл: чим більше відрізняються за формою й розмірами праві й ліві вуха, руки й ноги, тим більшою є вірогідність, що дана людина у сварці буде агресивною й дратівливою.

ТЕМА: ПЕДАГОГІКА: НАУКА І МИСТЕЦТВО

Педагогіка (від грец. *παῖδες* – діти і *αγωγή* – веду) – це наука про навчання та виховання підростаючих поколінь.

Педагогіка – це наука, що вивчає сутність, закономірності, принципи, методи і форми організації освітнього процесу як фактора і засобу розвитку людини упродовж її життя.

Педагогіка – особлива галузь знань про освіту, що забезпечує процес відтворення людської культури при змінах поколінь і спрямована на розвиток особистості.

Педагогіку нерідко називають **мистецтвом**, оскільки вона потребує від педагога спеціальних здібностей і якостей особистості, характеризується образністю та емоційністю вираження змісту і відзначається творчим характером професійної діяльності, для здійснення якої необхідно володіти спеціальною технікою. Тому Й.Г. Песталоцці порівнював мистецтво вихователя з мистецтвом садівника, а К.Д. Ушинський називав педагогіку найвищим із мистецтв, яке вимагає тонкого і чутливого різця.

Разом з тим, розуміння педагогіки як мистецтва створює підстави вважати її справою виключно “обраних”, які мають талант вихователя від Бога. Практичне ж залучення широкого кола людей, далеких від педагогіки, до життєвої повсякденної педагогічної діяльності, навпаки, зумовлює думку, що навчати і виховувати підростаюче покоління може абсолютно кожен і для цього не потрібна спеціальна педагогічна підготовка. Такі підходи К.Д. Ушинський називав педагогічними “забобонами” і писав про них наступне: “Мистецтво виховання має ту особливість, що майже усім воно здається справою легкою... Майже усі визнають, що виховання вимагає терпіння, деякі думають, що для нього потрібні природжені здібності і вміння, тобто, навичка, але зовсім небагато дійшло висновку, що окрім терпіння, природженої здібності й навички,

необхідні ще й спеціальні знання".

Першими педагогами для кожної людини є батьки. Нерідко вони стають поганими вихователями через відсутність педагогічних знань, що призводить до конфліктів, від яких страждають і діти, і вони самі, і оточуючі люди.

Отже, елементарні педагогічні знання дуже потрібні кожній людині. Разом з тим, педагогічні знання і вміння не є виключно Божим даром. Їх може набути кожен, хто цього бажає. У зв'язку із цим А.С. Макаренко зазначав: "Майстерність вихователя не є якимось особливим мистецтвом... але це спеціальність, якій треба вчити, як треба вчити лікаря його майстерності, як треба вчити музиканта. ... Я добивався опанування майстерності, спочатку навіть не вірив, та чи є така майстерність, або чи є потрібно говорити про так званий педагогічний хист. Але хіба можемо ми покластися на випадковий розподіл талантів? Скільки у нас таких особливо талановитих вихователів? І чому має страждати дитина, що потрапила до неталановитого педагога? Й чи можемо ми будувати виховання ... у розрахунку на талант? Ні, треба говорити тільки про майстерність, тобто про дійсне *знання* виховного процесу, про *виховне вміння*".

А якщо підходити до педагогіки з цього боку – то вона є серйозною, ґрунтовною **наукою**. І як наука, педагогіка має:

- свій об'єкт (система освіти);
- предмет (навчання, виховання, формування та розвиток особистості);
- мету (сприяння формуванню й розвитку особистості, забезпечення умов для її самореалізації і самовиховання);
- завдання (наукове дослідження педагогічних проблем; розробка шляхів і засобів оптимізації педагогічного процесу; аналіз, узагальнення та впровадження передового педагогічного досвіду; зміцнення творчої взаємодії з іншими науками);

- зміст, форми, методи і засоби педагогічного впливу;
- свій поняттєвий апарат;
- методологічні, теоретичні та методичні засади тощо.

З метою перевірки істинності теоретичних положень і гіпотез педагогіка застосовує експеримент, результати якого піддаються ретельній обробці за допомогою методів математичної статистики.

Отже, зважаючи на викладене вище, можна з певним правом говорити, що педагогіка є водночас і наукою і мистецтвом.

Педагогіка - це гуманітарна наука, що вивчає сутність, закономірності, принципи, методи і форми організації освітнього процесу як фактора і засобу розвитку людини упродовж її життя, а також - мистецтво навчання і виховання підростаючого покоління, що зорієнтоване на відтворення людської культури та пробудження в особистості потреби жити й творити за законами краси.

Галузі педагогіки

Педагогіка охоплює різноманітні сторони освітнього процесу, тому структура її є складною й багатокомпонентною. Головними складовими цієї структури є: загальна (дошкільна, шкільна педагогіка), педагогіка дорослих (або андрагогіка), професійна, порівняльна та спеціальна педагогіка, гендерна педагогіка як новий педагогічний напрям.

ПЕДАГОГІКА

Загальна Професійна Порівняльна Спеціальна Вікова Соціальна Гендерна
теор. істор. військ. мед. мистец. сурдо- тифло- олігофрено

Загальна педагогіка вивчає загальні проблеми теорії та історії навчання і виховання; зміст, форми і методи організації навчально-виховної роботи у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах.

Професійна педагогіка досліджує проблеми теорії та методики професійної освіти. Вона охоплює ряд галузевих педагогік, зокрема: військову, медичну, мистецьку, театральну, музичну, спортивну та ін.

Порівняльна педагогіка здійснює порівняльний аналіз теорії і практики організації освіти в Україні та зарубіжних країнах з метою вивчення та творчого запозичення передового педагогічного досвіду і впровадження його у навчально-виховний процес вітчизняних закладів освіти.

Спеціальна педагогіка займається вивченням проблем навчання та виховання дітей з особливими потребами: з порушеннями слуху (сурдопедагогіка), з порушеннями зору (тифлопедагогіка), розумово відсталих (олігофренопедагогіка) тощо. Ця педагогічна галузь найбільш тісно пов'язана із дефектологією.

Соціальна педагогіка розглядає закономірності та механізми становлення і розвитку особистості в процесі здобуття освіти та виховання у різних соціальних інститутах з метою сприяння формуванню її соціальної активності в процесі вирішення суспільних, політичних, культурних, екологічних та інших проблем суспільства.

Андрагогіка, або педагогіка дорослих, досліджує проблеми навчання, виховання та розвитку людини упродовж життя.

Гендерна педагогіка вивчає відмінності у навчанні, вихованні, формуванні та розвитку особистості дівчат і хлопців; в організації жіночої та чоловічої освіти.

Взаємозв'язок педагогіки та психології з іншими галузями наукових знань

За своєю сутністю педагогіка і психологія – науки гуманітарні, інакше кажучи – *людинознавчі*, оскільки *humanos* у перекладі з латини

означає – “людський” (від *homo* – людина). Усі науки, пов’язані із вивченням різних аспектів людського життя називають гуманітарними, або суспільними. До них належать педагогіка, психологія, історія, філософія, культурологія тощо.

Інша група наук вивчає природу й закони її розвитку. Вона охоплює усі природничі й точні науки: фізику, хімію, математику, астрономію, географію та ін.

Основними формами взаємодії педагогіки й психології з цими науками є:

- запозичення основних ідей, теоретичних положень, узагальнюючих висновків цих наук (філософські, психологічні й фізіологічні ідеї);
- творче запозичення методів дослідження, використовуваних в інших науках (соціологічні методи дослідження, статистичні методи обробки експериментальних даних);
- використання результатів досліджень різних наук (соціології, фізіології вищої нервової діяльності);
- участь у комплексних дослідженнях людини.

Найтіснішою є взаємодія педагогіки і психології з філософією, оскільки вони тривалий час були складовими філософії і лише у зв’язку із процесами розвитку науки та її диференціації виокремилися у самостійні галузі знань. Філософія є методологічною основою психології й педагогіки, своєрідним дороговказом у розробці наукових теорій, законів, принципів тощо.

У практичній діяльності найбільш тісними є зв’язки педагогіки із психологією. Ці зв’язки зумовили виникнення психолого-педагогічного циклу навчальних дисциплін.

У наш час зв’язок між психологією та педагогікою набуває особливого характеру. Фактично протягом багатьох років ці зв’язки були багато в чому пристосуванням психології до існуючої педагогіки і

зовнішнім урахуванням педагогікою “готових даних” психології. Наприклад, завданням психології нерідко вважалося “психологічне обґрунтування” вже складених і закріплених у педагогіці методів і положень, їх поліпшення, а педагогіка часто виходила з деяких, власне догматично витлумачених “психологічних формул” (зокрема, твердження про те, що мислення молодшого школяра, неначебто, позбавлене абстрактності, а тільки, і винятково, конкретно-образне).

Останні дослідження дозволяють по-новому зрозуміти можливості психології та її участь у процесах навчання й виховання учнів. У зв'язку із цим змінюються завдання психології:

Перше завдання передбачає таку побудову психологічних досліджень, яка не стільки б скеровувала на обґрунтування готового і ствердженого, скільки *випереджала* б існуючу педагогічну практику, торуючи для неї нові шляхи, забезпечуючи широкий пошук нового у справі навчання й виховання.

Друге завдання зумовлене вимогами, що їх пред'являє педагогіці науково-технічний прогрес. Маса інформації, обов'язкової для засвоєння, зростає з великою швидкістю. Встановлено, що інформація швидко застаріває і вимагає оновлення. Звідси випливає, що *навчання*, зорієнтоване головним чином на *запам'ятовування* і збереження матеріалу в пам'яті, тільки частково може *задовольняти сучасні вимоги*.

На перший план виступає проблема *формування якостей мислення*, які дозволили б учневі й студентові самостійно засвоювати постійно *оновлювану* інформацію, розвиток таких здібностей, які давали б їм можливість іти в ногу з науково-технічним прогресом. Ось чому *народна освіта* ставить перед психологією *багато актуальних завдань*:

- *визначити* загальні закономірності розвитку психіки в онтогенезі (окремого індивіда);
- *здійснити* психологічну характеристику діяльності та особистості людини на кожному віковому етапі;

- *з'ясувати* психологічні механізми засвоєння людиною суспільного досвіду, систематизованого в основах наук, у моралі;
- *виявити* психологічні основи формування особистості в процесі навчання й виховання, розкривши взаємозв'язок виховання і психічного розвитку людини;
- *вивчити* співвідношення між віковими та індивідуальними особливостями людей;
- *установити* психологічні причини відхилень у психічному розвитку людей від загального напрямку розвитку і розробити методи діагностики та попередження цих відхилень.

Криза сучасного суспільства як криза освіти

Освіта є компонентом соціальної системи. Отже, вона зазнає впливу суспільства і, в свою чергу – впливає на нього сама. Це виявляється хоча б у тому, що ідеал суспільства реалізується за допомогою певного змісту освіти.

Так, у Греції ідеалом особистості вважалася калокагатія, тобто єдність зовнішньої і внутрішньої краси людини.

У Середні віки ідеалом особистості був лицар, який поєднував у собі безстрашність у бою, мудрість і жорсткість в управлінні вассалами і шляхетне поводження з дамами.

У Новий час Дж. Локк запропонував теорію „*tabula rasa*”, згідно із якою дитина – це чиста дошка; що на ній напише вихователь, тим вона стане у подальшому житті. Ідеалом же суспільства, на думку Дж. Локка, повинно стати виховання джентельмена, який має у здоровому тілі здоровий дух, вміє вести справи і гідно поводитися у великосвітському товаристві.

Ідеї французької революції, зокрема гасло “Свобода. Ріність. Братерство”, зумовили появу теорії вільного виховання Ж.Ж. Руссо, ідеалом якого став вільний природовідповідний розвиток особистості,

тобто такий, що здійснювався у відповідності з її здібностями, схильностями та потребами.

Ідеї Людовика XIV “Після мене хоч потоп” трансформувалися із розвитком науки і техніки, а також поширенням атеїзму у формулу “Людина – вінець природи та її володар”. Ідеалом суспільства стала людина – цар природи, яка може самостійно керувати нею: повернути ріки назад, створити нові сорти, гібриди і види рослин й тварин, ігноруючи їхні спадкові якості й властивості; клонувати вівцю Доллі та ін. Новий ідеал суспільства знайшов своє втілення навіть у поезії В. Маяковського: “Вместо слепой кишки поставим зрячую, в желудок повесим лампу висячую...”. Тобто, поступово формується суспільна думка, що „Усе можна, якщо схотіти. Усе дозволено, якщо так хочу я. Байдуже, якщо це не подобається комусь”.

Як це відобразилося на освітній системі?

Змінилася мета освіти – запанував знанневий підхід, за якого метою освіти стало формування в людини лише знань, умінь і навичок, тобто її досвіду, професіоналізму діяльності. При цьому не враховувалися біологічні властивості та індивідуально-психологічні особливості особистості, ігнорувалася її спрямованість, на другий план відходили її особистісні якості та цінності: Що дають їй знання? Чи засвоює вона їх? Чи кращою стає від цього?

Як наслідок, нехтування гуманістичним і гуманітарним компонентом змісту освіти, стало наприкінці ХХ століття однією з причин “всесвітньої кризи” і самої освіти, і суспільства в цілому. Головною ознакою цієї кризи є бездуховність і моральний релятивізм особистості, антигуманна спрямованість наукових відкриттів і нових виробничих технологій. Людство зіткнулось із явищами, які у науці отримали назву феномену Самюела Коена – “меч у руках божевільного”. Сутність цього феномену полягає у тому, що освіта, забезпечуючи особистості високий рівень знань і професійної компетентності, не дає їй стійких моральних орієнтирів.

Яскравими прикладами тому є Хіросима, наукові розробки з клонування людини, бездоганно організовані й виконані терористичні акти тощо. І це відбувається не лише за кордоном. Чомусь замовчується сучасними істориками той факт, що у 1954 р. в степах Росії у природних умовах відбулося ядерне випробування більш потужне, ніж у Хіросимі. Від нього постраждали не вороги, а співвітчизники експериментаторів. Такою була „Наша відповідь Чемберлену”.

Нині активно формується новий ідеал професіонала: раціонального, жорсткого, зосередженого лише на собі і своїй кар’єрі, готового на все заради досягнення своєї мети. Але чи завжди мета виправдовує засоби? Відповідь на це питання неодноразово давала історія. Але все-одно, у сучасному суспільстві активно торують собі дорогу за допомогою реклами, телепередач та популярних книжок нові антигуманні ідеали фахівця: „акули бізнесу”, „акули пера”, „порядної стерви” та ін. Тому чи варто дивуватися, що на питання анкети „Які професійні якості ви вважаєте найбільш значущими у вашій професії?” 20% майбутніх ветеринарів з Національної аграрної академії у м. Білій Церкві відповіли: „Жорстокість”. Тоді закономірним є й те, що і їх старший колега, працюючий ветлікар на питання „Чи любите Ви собак?” відповів: „Я їх ріжу”.

Моральний релятивізм сучасних професіоналів виявляється також у тому, що за цифрою вони перестають бачити людину. У якості прикладу можна навести російську телепередачу, присвячену проблемі позитивних і негативних наслідків щеплень, у якій керівник проекту по закупівлі вакцин за кордоном (які доречі одразу ж і випробуються на російських людях) говорить про те, що суспільство повинне іти на ризик негативного впливу вакцини (а це порушення діяльності нервової системи, затримка у рості, аутизм, втрата слуху, параліч кінцівок, занесені у роддомі хвороби – туберкульоз кісток від БЦЖ тощо) заради здоров’я інших людей. До того ж, ризик цей складає **лише** 6%.

Але ж для кожної окремої постраждалої дитини це – 100% і

скалічене життя! І чи можна людське здоров'я і життя вимірювати у відсотках?

Герой роману Ф. Достоевського „Преступление и наказание” Родіон Раскольников, маючи перед очима й у душі образ і долю Сонечки Мармеладової, обурюється на словечко “відсоток”, на формулу статистики, яка зазначає, що такий-то відсоток жінок змушений уходити на вулицю: “Процент! Славные, право, у них эти словечки: они такие успокоительные, научные. Сказано: процент, стало быть, и тревожится нечего». Близьким до цього є також новий крилатий вислів: «Смерть однієї людини – трагедія. Смерть мільйона – статистика».

Тому у Японії, у якій дбають не про відсотки, а про живих людей, щеплення роблять дуже обережно. Від деяких з них (наприклад, БЦЖ) взагалі відмовилися, а решту роблять лише з відома і погодження батьків (на відміну від пострадянських країн).

У колишньому Радянському Союзі людина сприймалася як „гвинтик суспільної системи”. А якщо так, то „гвинтику” слід не розмірковувати про щось, а бути у визначений час у потрібному місці і виконувати чітко вписані інструкції, норму, „необхідну кількість обертів за одиницю часу”. Знову ж-таки пригадується цитата В.Маяковського:

„Единица – вздор,
Единица – ноль.
Один, даже если очень важный,
Не подымет
простое пятивершковое бревно,
А тем более дом многоэтажный».

І це теж позначилося на суспільному ідеалі та організації освіти. Безособовий, командно-адміністративний підхід у навчально-виховному процесі, а потім і в організації усіх ланок виробництва перетворив людину на *об'єкт* діяльності іншої людини, а *не суб'єкта* своєї власної активності. У результаті у суспільстві утвердились суб'єкт-об'єктні формалізовані

стосунки, що обмежуються соціальними ролями, відсутністю партнерської взаємодії (“Я начальник – ти дурень...”). Такий стан викликає кризу влади, небажання підлеглих підкорятися, зниження продуктивності виробництва.

Нині постіндустріальне суспільство намагається змінити свої освітні пріоритети, розуміючи, що пануючий технократичний підхід не спроможний задовольнити вимог щодо формування потрібного суспільству фахівця, який поважає себе й іншого і працює не за страх, а на совість. Посиленню уваги до освіти сприяють і праці вченого О. Цебржинського, який довів існування взаємозв’язку між рівнем освіченості і культури людини та рівнем її агресивності (прикладом тому є контролери у тролейбусі, які полюють на пасажирів, позбавляючи їх презумпції невинуватості: у кожному пасажирі вона вбачають потенційного зайця).

В Україні Доктриною освіти та іншими нормативними документами накреслено шляхи подолання кризових явищ, які полягають у забезпеченні випереджувального розвитку освіти і культури.

У зв’язку із цим освіта набуває стратегічного значення як реальний засіб досягнення більш високого якісного рівня людського життя через утвердження одвічних, істинних цінностей.

Змінилася й мета освіти, яка полягає вже у формуванні не тільки знань, умінь та навичок, а передусім, розвиткові якостей та спрямованості особистості. Отже пріоритетним підходом став: **не знаннявий, а особистісний**. Це впливає на зміну стосунків між учасниками педагогічного процесу (а отже, згодом, у свою чергу, неминуче екстраполюватиметься й на суспільні та виробничі відносини): панівними стануть не суб’єкт-об’єктні, а суб’єкт-суб’єктні стосунки.

У закладах освіти утверджується **педагогіка співробітництва**, а на виробництві – корпоративність, прагнення працювати у команді.

В умовах інформаційного суспільства інформація швидко застаріває, тому щоби підтримувати свій професійний рівень, необхідно постійно

вчитися. У зв'язку із цим гаслом сучасної освіти стало: „**Не освіта на все життя, а освіта упродовж життя**”.

Нині освіта стає фактором суспільного розвитку: найрозвиненішою стане та країна, у якій найбільш підготовлені до життя будуть громадяни.

ТЕМА: ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПОНЯТТЯ ПСИХОЛОГІЇ

Глибоке вивчення психологічної науки вимагає з'ясування сутності її основних, фундаментальних понять.

Ключовим поняттям теоретичної психології є “відображення”, оскільки у ньому міститься ідея функціонування і розвитку різних форм існування матерії та розуміння сутності й шляхів еволюції життя на Землі.

Відображення – це загальна властивість матерії, що полягає в здатності об'єктів відтворювати з різною мірою адекватності ознаки, структуру і відношення інших об'єктів.

Характер відображення залежить від рівня організації матерії. Через це воно якісно відрізняється у неорганічній та органічній природі, у простих і високоорганізованих системах.

Вчений-психолог В.Г. Крисько розрізняє три основні види відображення: фізичне, фізіологічне й психічне. К.К. Платонов характеризує ці види на основі виділення їх носіїв, відображувальних систем, форм відображення, особливостей проявів активності, цілеутверення та системних якостей.

Найпростішим видом відображення є **фізичне**, властиве неорганічній матерії. Його *носіями* є фізичні та хімічні речовини. *Форми відображення* – фізична й хімічна. *Відображальні системи* – фізична організація матерії

та молекулярна будова речовини. *Прояв активності* – просторово-часові перетворення та хімічні реакції. *Системна якість* – валентність (для хімічної форми). *Цілеутворення* у цьому виді відображення самого по собі немає, але воно може бути заданим людиною.

Фізіологічне відображення є більш складним видом відображення, властивим органічній матерії. *Носії* – рослини та безхребетні тварини. *Форми відображення* – фізіологічна та етологічна. *Відображальні системи* – організація живої матерії та нервова система. *Прояв активності* – тропізми (елементарна чутливість найпростіших організмів, що є початковою формою пристосування їх до оточуючого середовища), рефлекси (відповідь на подразник) та інстинкти (сукупність уроджених компонентів поведінки тварин). *Системні якості* – подразливість (для фізіологічної форми) та нервізм (для етологічної форми). *Цілеутворення* – геннозумовлене, таке що забезпечує виживання виду та індивіду.

Психічне відображення є найбільш складним і розвиненим видом відображення. *Носії* – ссавці і людина. *Зміст* психічного відображення – відображення організмом життєвого середовища. *Рівні відображення*: безумовно-рефлекторний, умовно-рефлекторний. *Форми відображення* – психічна (тварини), свідомість (вищий рівень психічного відображення, властивий тільки людині, буває: індивідуальна, групова, суспільна). *Відображальні системи* – кора головного мозку, особистість, спілкування (внутрішньогрупове, міжгрупове). *Прояв активності* – навчаєма (рос. – “научаемая”) поведінка (для тварин), діяльність: індивідуальна, групова, громадська (для людей). *Системні якості* – суб’єктивність (для тварин) та свідомість: індивідуальна, групова, суспільна (для людей). *Цілеутворення* – навчаєме (для тварин), плановане (для людей). *Основні характеристики психічного відображення*: активність, динамізм, суб’єктивність, адекватність і випереджувальний характер.

Що дає знання цих видів і особливостей відображення для вивчення педагогіки?

Навчання і виховання закономірно виникає лише на найвищій стадії відображення, для якої характерні якості, зумовлені розвитком індивідуальної та соціальної свідомості, а також самосвідомості:

1. Відображення як шлях пізнання людиною самої себе, своєї діяльності й поведінки.
2. Відображення як самоконтроль і самовиховання.
3. Відображення як шлях пізнання інших.
4. Відображення як шлях пізнання соціального життя й соціальних відносин.

**Взаємодія вищих рівнів деяких продуктів матерії та їх ієрархія
(за К.К. Платоновим)**

Рі- вень	Системна якість	Носій	Відобража- юча система	Форма відобра- ження	Реагування як прояв активності	Цілеутво- рення
8	Суспільна свідомість	Сус- піль- ство	Міжгрупове спілкування	Суспільна свідомість	Суспільне буття	Підпорядко- ване меті суспільства
7	Групова свідомість	Кон- такт- на група	Внутрішньо- групове спілкування	Групова свідомість	Групова діяльність	Плановане групою
6	Індивідуальна свідомість	Лю- дина	Особистість	Індивідуальна свідомість	Індивідуаль- на діяльність	Індивідуально плановане
5	Суб'єктив- ність	Хре- бетні	Кора голов- ного мозку	Психічне	Навчаєма поведінка	Навчаєме
4	Нервізм	Без- хре- бетні	Нервова система	Етологічне	Інстинктив- на поведінка	Геннозумов- лене, таке, що забезпечує виживання виду
3	Подразли- вість	Рос- лини	Організація живої матерії	Фізіологічне	Тропізми	Геннозумов- лене, таке, що забезпечує виживання виду
2	Валентність	Хі- мічна речо- вина	Молекуляр- на організа- ція речовини	Хімічне	Хімічні реакції	Немає, але може бути заданим людиною
1		Фі- зична речо- вина	Фізична ор- ганізація матерії	Фізичне	Просторово- часові реакції	Немає, але може бути заданим людиною

Наступним фундаментальним поняттям психології є “психіка”.

Психіка – це суб’єктивне відображення об’єктивного світу у мозку людини.

Отже, психіка є властивістю головного мозку, що забезпечує людині й високоорганізованим хребетним тваринам здатність відобразити впливи предметів і явищ оточуючого світу та адаптуватися до них.

Таким чином, за походженням психіка є матеріальною (це процес, що відбувається у корі головного мозку, функція мозку). Водночас, за своєю сутністю вона є ідеальною, оскільки у психічній діяльності ми оперуємо не реальними предметами, а їх образами, поняттями.

Психіка є багатоманітною у своїх формах і проявах. Психіка тварини виявляється у її поведінці і здатності до дресирування. Психіка людини – у її почуттях, думках, переживаннях, намірах, здатності до засвоєння і передачі соціального досвіду, навчання тощо.

Незважаючи на те, що психіка властива і людині і вищим тваринам, тварина ніколи не досягне людського рівня розвитку. Гарно вихована мавпа залишиться мавпою (індивідом), а дитина стане особистістю (показовим у цьому плані є експеримент з дитиною, мавпою і бананом на вогні, описаний А.В. Петровським).

Зміст психіки охоплює:

- 1) психічні процеси (пізнавальні, емоційно-вольові та ін.);
- 2) психічні властивості (спрямованість, темперамент, характер, здібності та ін.);
- 3) психічні стани (ейфорія, апатія, фрустрація, афект тощо);
- 4) психічні утворення (знання, уміння, навички, досвід тощо);
- 5) соціально-психологічні явища і процеси.

Основними **функціями психіки** є:

- сигнальна;
- регулятивна;
- ідентифікаційна.

Сигнальна функція виявляється у здатності людини відобразити впливи оточуючого світу, сприймати їх.

Регулятивна передбачає регуляцію поведінки й діяльності людини, можливість формування в неї бажаних психологічних якостей і усунення небажаних.

Ідентифікаційна забезпечує можливість людині усвідомлювати себе як особистість, наділену певними індивідуальними й соціально-психологічними особливостями, як представника певної соціальної спільноти (групи, професійної спільноти, країни, суспільства) і завдяки цьому дозволяє їй орієнтуватися в оточуючому світі та адаптуватися до нього.

Психіка характеризується активністю, необхідною складовою якої є спонукання, активний пошук найкращого варіанту рішення, добір варіантів можливої поведінки.

Активне регулювання поведінки передбачає механізм зворотного зв'язку, тобто оцінку поведінки мозком під кутом зору її відповідності поставленому завданню.

За допомогою механізму зворотного зв'язку відбувається зіставлення результату дії з образом, виникнення якого випереджає цей результат, передбачає його як своєрідну модель дійсності.

Третьою фундаментальною категорією психології є «свідомість».

Свідомість це вища (хоча й не єдина) форма психічного відображення об'єктивної дійсності, властива лише людині.

Свідомість - це вищий, інтегруючий рівень розвитку психіки, що є продуктом тривалого суспільно-історичного розвитку людини у процесі трудової діяльності та спілкування.

Свідомість - властива лише людині функція головного мозку, яка полягає у відображенні об'єктивних властивостей предметів і явищ навколишнього світу, процесів, що відбуваються в ньому, своїх дій, у

попередньому мисленому накресленні їх і передбаченні наслідків, у регулюванні взаємовідносин людини з природою і соціальною дійсністю.

Свідомість склалася як властивість високоорганізованої матерії – мозку.

Вона містить в собі відображення дійсності з допомогою відчуттів і абстрактного мислення.

З переходом до суспільних форм життя поряд із двома основними джерелами поведінки людини – спадково закріпленою біологічною програмою та власним досвідом самого індивіда, виникло третє – засвоєння та трансляція цього досвіду. У задоволенні цієї важливої соціальної потреби одним з вирішальних чинників була мова, яка стала формою існування свідомості.

У тварин свідомості не існує, для них характерним є лише наслідування.

Одним з проявів свідомості в людини є почуття гумору і здатність сміятися.

Свідомість буває: індивідуальна, групова і суспільна.

Характерними особливостями і водночас *компонентами свідомості* є:

1. *Знання про навколишню дійсність, природу, суспільство.* Воно здобувається на основі пізнавальних процесів: відчуття, сприйняття, пам'яті, мислення, уяви.
2. *Усвідомлення себе людиною у предметному світі як суб'єкта пізнання, розрізнення «Я» та «не-Я».* Людина є єдиною з живих істот, яка здатна здійснювати самопізнання, вивчати й досліджувати саму себе.
3. *Цілеспрямоване планування власної діяльності та поведінки, передбачення її результатів.* До функцій свідомості належить формування мети діяльності. При цьому зважаються її мотиви, приймаються вольові рішення, береться до уваги перебіг дій, вносяться корективи тощо.

4. *Ставлення особистості до об'єктивної дійсності, інших людей, до самої себе.* Ставлення проявляється в почуттях, що їх можна назвати індикаторами міжособистісних стосунків. Наприклад, під час захворювань із порушенням свідомості відбувається розлад саме у сфері почуттів і ставлення: хворий може зненавидіти свою матір, яку доти гаряче любив.

Розвиваючись за суспільно-історичними законами, свідомість набула таких новоутворень як самосвідомість, почуття (моральні, естетичні, інтелектуальні), механізми діяльності (мотиви, мета, засоби), II сигнальна система – мова; абстрактне, понятійне, логічне мислення, властиве людині, і тільки їй.

Структурними елементами свідомості є також емоції, воля, самосвідомість, інтуїція.

Людська свідомість має суспільний характер, оскільки сама людина є суспільною істотою.

Отже, свідомість – це вищий рівень функціонування психіки.

Нижчий рівень психіки утворює несвідоме.

Несвідоме - це сукупність психічних процесів, актів і станів, зумовлених явищами дійсності, вплив яких суб'єкт не усвідомлює (А.В. Петровський).

Залишаючись психічним, несвідоме являє собою таку форму відображення дійсності, за якої втрачається повнота орієнтування в часі та місці дії, порушується мовленнєве регулювання поведінки.

У несвідомому стані, на відміну від свідомого, неможливі цілеспрямований контроль людиною здійснюваних нею дій та оцінка наслідків цих дій.

До сфери несвідомого належать:

- психічні явища, які виникають під час сну (сновидіння);
- реакції-відповіді, спричинювані невідчутними, але реально діючими подразниками (“субсенсорні”, або “субцептивні” реакції);

– дії, які були в минулому усвідомлюваними, але з повторюванням стали автоматичними і тому більше не усвідомлюються (навички);

– деякі спонукання до діяльності, в яких відсутнє усвідомлення мети.

До несвідомого відносять і деякі патологічні явища, які виникають у психіці хворої людини: марення, галюцинації тощо.

Несвідоме - таке ж специфічне людське явище, як і свідомість, і не протиставляється йому. Його (несвідоме) пояснюють як недостатньо адекватне відображення навколишньої дійсності в мозку людини.

Вирізняють чотири класи прояву несвідомого:

1. Надсвідомі явища (надсвідоме).

2. Неусвідомлювані спонукання до дійсності (неусвідомлювані мотиви і установки), коли витіснені в підсвідоме (несвідоме) бажання мотивують реальну поведінку (З. Фрейд).

3. Неусвідомлювані регулятори способів виконання діяльності (операціональні установки і стереотипи автоматизованої поведінки), зумовлені образами неусвідомлено передбачуваних подій і способів діяння, що спираються на минулий досвід поведінки.

4. Прояви субсенсорного сприйняття.

***Підсвідоме** – психічні процеси, які відбуваються під порогом свідомості.*

У філософській та психологічній літературі підсвідоме нерідко ототожнюють із несвідомим. Проте ці поняття слід розрізняти.

Термін “несвідоме” – ширший. Він охоплює всі психічні явища, що не усвідомлюються людиною (інстинкти, інтуїцію, автоматизми, лунатизм, гіпноз, гарячку та інші хворобливі стани нестямності).

Поняттям “підсвідоме” позначають лише ті феномени психіки, які на даний момент перебувають поза фокусом свідомості, проте щільно з нею пов'язані, впливають на її перебіг і з відповідною зміною умов порівняно легко переходять у її сферу.

Надсвідоме – рівень психічної активності особистості під час виконання творчих завдань, який не піддається усвідомлено-вольовому контролю.

К. С. Станіславський першим запропонував розглядати цей рівень як вищий етап творчого процесу, що відрізняється як від свідомих, так і від несвідомих його компонентів.

Надалі П.В. Симонов інтерпретував надсвідомість як механізм творчої інтуїції, за якого відбувається рекомбінація колишніх вражень, але на вищому психічному рівні.

Результатом взаємодії цих вражень є художні образи, наукові відкриття, які не усвідомлюються суб'єктом (творцем), але мають об'єктивно (реально) значущий зміст.

Історичний розвиток психіки і свідомості

Історичний розвиток психіки і свідомості відбувався у їх єдності і взаємозумовленості (поява свідомості зумовлена розвитком психіки). Тому початкові етапи цього розвитку стосуються лише психіки тварин, а найвищі етапи найбільше пов'язані із свідомістю людини.

1. Початковий етап розвитку психіки тварин пов'язаний із **розвитком сенсорних процесів**, що зумовило *появу простих безумовних рефлексів та розвиток органів реценції: нюху, зору, слуху дотику.*
2. Наступний етап характеризувався **розвитком перцептивних процесів** тварин, що зумовило *появу в них складних безумовних рефлексів (інстинктів) та емоцій.*
3. Третій етап пов'язаний із **розвитком інтелектуальних дій тварин**, що сприяло *появі у них навичок.* Але засвоєні способи дій не передаються від однієї тварини до іншої і не стають засобом видового розвитку (Мавпа прутиком дістає термітів із щілини у дереві, а мавпеня само наслідує її, вона його не вчить. Цей факт

покладено в основу біологізаторської теорії походження виховання (Г. Спенсер, Ш.Летурно – XIX ст.): виховання виникло у тваринному світі ще до появи людини, а отже воно не є специфічною особливістю людського суспільства. Послідовники психологічної теорії походження виховання (П. Монро) визнають основою виховання наслідування дітьми дорослих.).

4. Виникнення праці у людському суспільстві зумовило перехід до четвертого етапу розвитку психіки – **фізіопсихологічного розвитку людини**, у ході якого *завершилося оформлення її нейропсихологічної системи. Праця змінила руку людини, в неї з'явилася здатність до мислення і спілкування з іншими.*
5. На п'ятому етапі **розвинулася свідомість** людини як найвищий ступінь розвитку її психіки. Це зумовило *здатність людини пізнавати найбільш суттєве у своїй діяльності, займатися творчістю і сприяло виробленню в неї ствлення до оточуючої дійсності.*
6. Шостий етап характеризується **розвитком самосвідомості людини**. На цьому етапі в людини з'являються здібності: *пізнання себе шляхом пізнання інших, самопізнання власної діяльності і поведінки, самоконтролю й самовиховання.*
7. Найвищий етап розвитку психіки і свідомості пов'язаний із **розвитком соціальної поведінки людини**. На цьому етапі психіка і свідомість людини досягають досконалості і виявляються у *складних уміннях інтерпретації законів суспільства, у появі навчання, виховання та освіти.*
8. Подальші перспективи розвитку психіки і свідомості ряд психологів (зокрема, В.В. Рибалка) пов'язує із **появою надлюдини** з потужним творчим потенціалом та новими психічними можливостями.

ТЕМА: КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ ПЕДАГОГІКИ

Розвиток будь-якої галузі наукового знання пов'язаний з розвитком понять, які конкретизують предмет даної науки. Вони складають поняттєвий апарат цієї науки. Серед цих понять можна виокремити одне – центральне, навколо якого групується решта понять.

Для педагогіки роль стрижневого поняття виконує поняття “педагогічний процес”. Воно, з одного боку, означає увесь комплекс явищ, що вивчаються педагогікою, з іншого – виражає сутність цих явищ.

***Педагогічний процес** або навчально-виховний процес – це цілеспрямована, свідомо організована, динамічна взаємодія вихователя і вихованців, у процесі якої вирішуються суспільно необхідні завдання освіти і гармонійного розвитку особистості.*

Педагогічний процес вміщує у собі два процеси: *навчання і виховання (Смирнов С.О.)*. Більш широке розуміння педагогічного процесу подає С.У. Гончаренко, який вважає, що педагогічний процес охоплює три процеси: *навчання, виховання і розвиток*.

Розглянемо кожну зі складових навчально-виховного процесу більш детально. Для цього представимо декілька з існуючих визначень цих понять.

Першим компонентом педагогічного процесу усі науковці зазвичай називають навчання.

***Навчання** – це цілеспрямований процес передачі й засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини (С.У. Гончаренко).*

***Навчання** – це цілеспрямований процес керованого пізнання явищ оточуючого світу, їх закономірностей, історії розвитку й освоєння*

способів діяльності у результаті взаємодії учня з вчителем або учнівським колективом (С.О. Смирнов).

Навчання неможливе без виховання, оскільки у процесі здобуття знань розвиваються певні якості людини, формується її світогляд, засвоюються навички поведінки у суспільстві.

Виховання – це процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів (С.У. Гончаренко).

Виховання — це процес цілеспрямованого впливу вихователя, метою якого є накопичення вихованцем необхідного для життя в суспільстві соціального досвіду й формування в нього прийнятої у суспільстві системи цінностей (С.О. Смирнов).

У широкому розумінні виховання – це вся сума впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства.

Навчання відрізняється від виховання рівнем організованості – воно обмежене рамками державного освітнього стандарту й часовими межами уроку, навчального року тощо.

І навчання і виховання спрямовані на розвиток людини.

Розвиток - це процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті його соціалізації та виховання (С.У. Гончаренко).

Розвиток – це засвоєння людиною внутрішнього, індивідуально-психологічного й зовнішнього – загальнолюдського потенціалу можливостей (С.О. Смирнов).

Провідна роль у процесі розвитку особистості належить навчанню. Воно зумовлює розвиток і веде його за собою. Саме тому навчання на високому рівні складності є основою систем розвивального навчання.

Внаслідок навчання і виховання людина здобуває певну освіту.

***Освіта** – це процес та результат формування якостей особистості засобами навчання і виховання, відповідно до норм духовної культури і цінностей суспільства (О.П. Рудницька).*

***Освіта** – це процес і результат засвоєння визначених суспільством рівнів культурної спадщини й пов'язаний із цим рівень індивідуального розвитку (С.О. Смирнов).*

Згідно із Законом України „Про освіту”, основними **рівнями освіти** у нашій державі є:

- *середня* (початкова загальна, базова загальна середня, повна загальна середня);
- *професійно-технічна освіта* (кваліфікований робітник, молодший спеціаліст);
- *вища* (базова вища освіта, – молодший спеціаліст, бакалавр; повна вища освіта – спеціаліст, магістр).

Система освіти - це існуюча в масштабі країни структура освітньо-виховних закладів. До неї входять: дошкільна освіта, загальна середня освіта, позашкільна освіта, професійно-технічна освіта, вища освіта, післядипломна освіта, аспірантура, докторантура, самоосвіта.

Незважаючи на розгалужену систему освіти, набуття її та розвиток особистості залежить, передусім, від самої людини. Розуміючи це, видатний німецький педагог А. Дістервег (1790-1866) писав:

«Розвиток і освіта жодній людині не можуть бути дані або повідомлені. Кожний, хто бажає до них прилучитися, повинен досягти цього власною діяльністю, власними силами, власним напруженням. Ззовні він може отримати лише збудження...» (Зібр. Творів. – М., 1961. – Т.2. – С. 68.).

Отже, кожен стає освіченим й розвиненим тією мірою, якою він сам цього схотів, самотійно працював над своїм самовдосконаленням.

Педагогічний процес визначається як цілеспрямована, свідомо організована, динамічна педагогічна взаємодія.

Педагогічна взаємодія – це сплановані контакти педагога з вихованцем, метою яких є зміни у його поведінці, діяльності та особистості.

Взаємодія може бути суб'єкт-об'єктна та суб'єкт-суб'єктна.

Суб'єкт-об'єктна взаємодія передбачає ставлення педагога до учня як до пасивного об'єкта свого впливу і зосередження педагогічної уваги на формуванні в нього певної суми знань, умінь і навичок (так званих ЗУНів). Це позиція “бездітної” педагогіки знань, байдужої до особистості вихованця і зорієнтованої лише на показники успішності.

Суб'єкт-суб'єктна взаємодія ґрунтується на визнанні учня повноправним учасником навчально-виховного процесу (його суб'єктом) і зосередженні уваги на розвиткові його особистості, вихованні в нього бажання до самоосвіти й самовдосконалення. При цьому знання, уміння і навички (ЗУНи) виступають не метою педагогічної взаємодії, а засобом формування особистості учня.

Оскільки суб'єктність передбачає власну активність вихованців, то з позицій суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії поняття «навчання», «виховання» та «розвиток» трансформуються у поняття «самонавчання», «самовиховання» та «саморозвиток».

Суб'єкт-суб'єктна педагогічна взаємодія є принциповою основою і визначальною ознакою педагогіки співробітництва.

Педагогіка співробітництва – це напрям педагогічного мислення і практичної діяльності, спрямований на демократизацію і гуманізацію педагогічного процесу.

Це – спільна діяльність педагога і учнів (студентів), що ґрунтується на взаєморозумінні й гуманізмі, на єдності їхніх інтересів і прагнень,

метою якої є особистісний розвиток учнів чи студентів у процесі навчання і виховання.

Цільові установки педагогіки співробітництва:

1. Перехід від педагогіки вимог до педагогіки довірливих стосунків.
2. Гуманно-особистісний підхід до учня чи студента.
3. Єдність навчання і виховання.

Концепція співробітництва:

1. Учень (студент) – суб'єкт діяльності. Тому два суб'єкти одного процесу повинні діяти разом, бути товаришами, партнерами, колегами, утворювати союз більш старшого й досвідченого з молодшим і менш досвідченим. Жоден із цих суб'єктів не повинен стояти над іншим.
2. Співробітництво у стосунках «учень (студент) – педагог» реалізується у загальній життєдіяльності колективів освітніх закладів, набуваючи різноманітних форм (співдружності, співпереживання, співучасті, співтворчості, співуправління).
3. У межах колективу навчального закладу відносини співробітництва встановлюються між педагогами, адміністрацією, учнівським (студентським) і педагогічним колективами. Принцип співробітництва поширюється на всі види стосунків учнів (студентів), педагогів та керівників освітньої установи з оточуючим соціальним середовищем (батьками, сім'єю, громадськими й трудовими організаціями, профспілками тощо).

ТЕМА: ЛЮДИНА ЯК ІНДИВІД, ОСОБИСТІСТЬ, СУБ'ЄКТ,
ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ

Людина як біологічний вид

Біологічний вид – це сукупність особин, подібних між собою за будовою, фізіологічними функціями та способом життєдіяльності, які здатні до схрещування з утворенням плодючого потомства, у складі якого немає гібридних форм.

Вид є основною структурною одиницею систематики організмів, що уможливорює класифікацію рослин і тварин. Ця класифікація запропонована К. Ліннеєм у праці «Система природи». На основі даної систематики створено сучасну класифікацію організмів, як охоплює:

Надцарство **Прокаріотів** (або доядерних організмів)

Царство *Дроб'янки*

Надцарство **Еукаріотів** (або ядерних організмів)

Царство *Тварини*

Підцарство Одноклітинні

Підцарство Багатоклітинні

Царство *Гриби*

Царство *Рослини*

Підцарство Справжні водорості

Підцарство Вищі рослини

Далі йдуть такі таксони: типи (у тварин), відділи (у рослин), класи (у тварин – 6: *ссавці, птахи, гади, риби, комахи, черви*; у рослин – 24), ряди (у тварин), порядки (у рослин), родини, роди і види.

Критеріями (характерними ознаками) виду є:

1) *еволюційні* (спільне історичне походження, існування у певному часовому терміні, кінцева доля виду);

2) *генетичні* (спільність клітинного набору хромосом – наприклад, кожен представник виду *Homo sapiens* має по 23 пари хромосом у клітинах, крім статевих);

3) *репродуктивні* (здатність особин одного виду зхрещуватися між собою і давати плодюче потомство; подібність шлюбної поведінки особин одного виду);

4) *морфологічні* (подібність зовнішньої та внутрішньої будови особин одного і того самого виду);

5) *біохімічні* (подібність біохімічної будови білків, жирів, вуглеводів, нуклеїнових кислот тощо, наприклад, рослинний і тваринний білок);

6) *фізіологічні* (подібність перебігу життєвих процесів у особин одного і того самого виду: нервової діяльності, кровообігу, газообміну, травлення тощо);

7) *біогеографічні (або еколого-географічні)* – пристосованість до певних умов довкілля, що визначає спільність ареалу, тобто території заселення.

Як біологічний вид людина належить до **типу Хордові, підтипу Хребетні, класу Ссавці, ряду Примати, родини Гомініди, роду Людина, виду *Homo sapiens***. Останню назву дав виду у 1753 році шведський натураліст Карл Лінней.

Приналежність людини і мавп до спільного ряду Приматів зумовлена наявністю в них спільних ознак (передусім, з горилою і особливо *шимпанзе*, з якими людина має приблизно 90% подібних генів, п'ятипалу хапальну кисть з плоскими нігтями і протиставленим великим пальцем). Разом з тим, між людиною і мавпою існують принципові відмінності у будові і пропорціях тіла, будові головного мозку (у 3-4 рази більший за масою в людини) та черепу, у прямій ході та S-подібному хребті людини, а головне – у наявності в людини свідомості, мислення, II сигнальної системи, мови, цілеспрямованої трудової діяльності і суспільної

поведінки. Людина – істота **суспільна**, відмінними рисами якої є свідомість та суспільно-трудова діяльність. І це її найсуттєвіша відмінність.

У свою чергу, представники виду *Homo sapiens* також відрізняються один від одного за генотипом і фенотипом.

Генотип - унікальна і неповторна для кожної людини сукупність генів, що містяться переважно у хромосомах ядра клітин живого організму і зумовлюють його спадкові фактори. Відмінності генотипу виявляються у межах генотипної норми – група крові, норма еритроцитів, хромосомна стать тощо.

Фенотип - сукупність усіх ознак та властивостей особини, що формуються в процесі взаємодії генотипу та оточуючого середовища. Прикладами є представники 4 рас: європеїдної, монголоїдної, негроїдної, австралоїдної.

Людина розвивається у процесі онтогенезу та філогенезу.

Онтогенез (від “онто” – існуюче) – процес індивідуального фізичного і психічного розвитку людини від народження до смерті.

Філогенез – (від “філо” – рід, плем’я) – процес історичного розвитку як окремих біологічних видів, так і органічного світу в цілому. Для людини це процес розвитку усього людства. Його можна поділити на антропогенез і соціогенез.

Антропогенез – (від “антропос” – чоловік) – процес походження людини.

Соціогенез (від “соціо” – суспільство) – процес суспільного та культурно-історичного розвитку людства і конкретної людини.

Розвиток людини зумовив появу людського суспільства і відбувається паралельно з ним. Таким чином, людина є водночас і творцем історії суспільства і продуктом розвитку суспільства. Як зазначали класики: “Жити у суспільстві і бути вільним від суспільства неможливо”.

Тому і саме людство, і соціальний, онто- та філогенетичний розвиток людини розглядається в історичній психології як історія суспільства.

Поняття „людина” охоплює такі поняття як: „індивід”, „особистість”, „суб’єкт” та „індивідуальність”. Ці поняття характеризують окремі якості людини і тому є більш частковими. Поняття ж “людина” дає цілісну характеристику її як живої істоти і тому є загальним і основним по відношенню до зазначених часткових понять.

Оскільки людина – це біосоціальна істота, то вона є з одного боку – частиною природи, з іншого – частиною суспільства. Тому вона є предметом вивчення як природничих, так і суспільних наук. Зокрема, предметом природничих наук (анатомії, фізіології, медицини) є людина як цілісний організм, який функціонує нормально чи аномально, тобто хворий. Предметом суспільних наук є людина як: носій суспільних та політичних відносин (політологія), моралі (етика), суб’єкт права (юриспруденція), освіти (педагогіка) тощо.

Людина як індивід

*Індивід (або індивідуум) – від *individuum* - неподільне, особина – це представник біологічного виду, носій видових рис.*

Людина є індивідом від народження, оскільки це поняття характеризує передусім її біологічні якості.

Хоча поняття „індивід” покликане підкреслити біологічно зумовлену належність і новонародженої дитини і дорослої людини саме до людського роду та відрізнити їх від тваринного поняття “особина”, слід зазначити, що індивідами нерідко називають і представників конкретних видів тварин, (наприклад, у К.К. Платонова – вовк із вовчої зграї).

Називаючи людину індивідом, її розглядають:

1. Як самостійно існуючий організм.

2. Як представника живих істот, продукт філо- і онтогенетичного розвитку.
3. Як представника біологічного виду *Homo sapiens*.
4. Як окрему, цілісну людину з усіма властивими їй особливостями: “Людина – це соціальна істота”.
5. Як представника людської спільноти.

Основними *характеристиками* людини як *індивіда* є:

1. Цілісність і своєрідність психофізіологічної організації.
2. Стійкість у взаємодії з оточуючою дійсністю.
3. Активність.

Індивід – це людська біологічна основа розвитку особистості у певних соціальних умовах.

Людина як особистість

Особистість – це людина як носій соціальних функцій. Це - соціалізований індивід, який займає певне місце у суспільстві, займається певним видом діяльності, усвідомлює своє ставлення до оточуючого і відрізняється від інших індивідів лише йому властивими індивідуально-психологічними і соціально-психологічними характеристиками.

Якщо індивідом людина народжується, то особистістю стає в результаті соціалізації – засвоєння соціального досвіду у процесі спілкування із дорослими. Поза суспільством, поза соціальною й професійною групою людина не може стати особистістю, оскільки створює людину природа, а формує її суспільство (прикладом цього є феномен Мауглі).

Поняття особистості вужче від поняття людини. Особистість є предметом вивчення лише суспільних наук. Сутність терміну “особистість” можна найкраще зрозуміти, розглянувши російське “личина” – маска, яку одягали на себе бродячі актори й змінювали, залежно від ролі,

яку грали. Ще у XVII ст. Франсуа Ларошфуко писав: «Кожна людина, ким би вона не була, намагається напустити на себе такий вигляд й надягти таку личину, щоби її прийняли за того, ким вона хоче здаватися; тому можна сказати, що суспільство складається з одних лише личин». Але, все ж, особистість це не маска, а те, що під нею. Особистість – це насамперед, носій певної соціальної ролі (В. Шекспір: “Життя – це театр, а люди – актори у ньому”). Кожна людина виконує одночасно багато соціальних ролей: син, студент, друг, коханий, пасажир і т.д. Тому і одним з визначень особистості є:

Особистість – це свідомий індивід, який займає певне становище у суспільстві і виконує певну соціальну роль.

К. Маркс, визначаючи сутність особистості, писав: “Суть особистості складає не її борода, не її хода, не її абстрактна фізична природа, а її соціальна сутність”.

К. Платонов: Особистість – це людина як носій свідомості.

Сутнісними характеристиками особистості є:

- усвідомлення нею свого місця у суспільстві;
- зміст і характер її потреб та інтересів, їх стійкість чи легкість їх переключення, вузькість чи багатоманітність;
- специфіка співвідношення та прояву різних особистісних якостей тощо.

Сутнісні характеристики особистості та її основні особливості визначаються її ***світоглядом***, тобто системою переконань, поглядів на природу, суспільство, людські стосунки, що “увійшли у плоть і кров” людини, стали її внутрішнім надбанням і відклалися у свідомості у вигляді певних життєвих цілей, інтересів, відношень і позицій. Психологічна сутність світогляду особистості проявляється у специфічному впливі її індивідуально- та соціально-психологічних якостей на її поведінку, дії, вчинки.

Наприклад: матеріалістичний **світогляд** зумовив **переконання**, що “Людина – вінець природи”, а отже – її цар і володар. Це переконання спричинило **погляд** на природу як на об’єкт активної перетворювальної діяльності людини, що існує виключно з метою задоволення її потреб. Ці погляди трансформувалися у колективній людській свідомості у **життєву ціль** – використати природу з метою задоволення своїх потреб. Оскільки останнє не завжди було легко і швидко, то ця ціль трансформувалася в іншу мету: “Ми не можемо чекати милості від природи. Взяти їх у неї – наше завдання” (І.В. Мічурін). Звідси виникає **егоїстичний, хижацький і водночас практичний інтерес** – відібрати в природи, за правом сильного, якомога більше, вклавши у це якомога менше зусиль і витрат. Зрозуміло, що відповідним є і **ставлення** людини до природи. З боку людини ці **стосунки** можна назвати одним словом – уседозволеність, а її **позицію** – споживацькою. Ці ідеальні утворення людської свідомості об’єктивуються в **агресивну поведінку** людини щодо природи, що виявляється у конкретних **діях**: повернення річок назад, створення непродуманих меліораційних систем на Сирдар’ї та Амудар’ї, осушення боліт на Поліссі тощо, що призвело до глобальних екологічних лих – зміління річок, зникання Аральського моря, руйнування екосистем Полісся та ін.

Фільм режисера Ролланда Еммеріха “Післязавтра” – попередження людству, на яке воно не може не зважати. Але ніколи не можна буде виховати юне покоління у любові до природи, картаючи його за негідні **вчинки** (зламану гілочку), коли вона бачить на власні очі агресивне **ставлення** дорослих до природи (вирубку лісів, вирізання столітніх дубів для облаштування оновленої Запорозької Січі тощо).

Людина як суб'єкт діяльності і пізнання

Суб'єкт (від *subjectus* – той, що знаходиться в основі) – це той, хто самостійно здійснює певну активність, виконує певну діяльність.

У психологічному словнику К.К. Платонова суб'єктом називається носій суб'єктивного як системної якості психіки людини і вищих тварин, що є продуктом діяльності кори головного мозку і об'єктивується у поведінці тварин та самостійній активній діяльності людини.

Суб'єктами можуть бути вищі тварини, людина і колектив. Юриспруденція включає у поняття „суб'єкт” також установи та організації.

Те, на перетворення чого спрямована активність чи діяльність суб'єкта, називається **об'єктом**. Об'єктами можуть бути предмети, явища, рослини, тварини і люди.

У філософсько-психологічному аспекті людина – це водночас і суб'єкт і об'єкт історичного процесу і власного життя. Спочатку дитина сприймає різнобічні впливи дорослих як об'єкт. Одночасно із цим у процесі спілкування, гри, навчання та праці створюються внутрішні психічні новоутворення, які формують власну свідому активність людини і перетворюють її на суб'єкта пізнання та власної діяльності.

Залежно від спрямованості взаємодії між людьми її називають суб'єкт-об'єктною (командно-адміністративною, авторитарною) чи суб'єкт-суб'єктною (партнерською, демократичною).

Людина як індивідуальність

Індивідуальність – це людина, що характеризується з боку своїх соціально значущих відмінностей від інших людей. Це особистість у її своєрідності.

Індивідуальність не є чимось над- чи зверхособистісним. Коли говорять про індивідуальність, мають на увазі оригінальність особистості. Звичайно словом “індивідуальність” визначають певну найголовнішу особливість особистості, що робить її несхожою на оточуючих.

Проявляється індивідуальність у рисах темпераменту, характеру, специфіці інтересів, якостей перцептивних процесів та інтелекту, потреб і здібностей людини. Прийнято вважати, що індивідуальність може проявлятися в трьох сферах особистості: інтелектуальній, емоційній, вольовій.

Інтелектуальна індивідуальність полягає у здатності людини бачити і розуміти те, чого не бачать і не розуміють інші, в особливостях сприйняття і переробки інформації, в умінні ставити проблему та її вирішувати.

Вольова індивідуальність виявляється у самоволодінні, силі волі, мужності (Рахметов у творі М. Чернишевського “Що робити?”).

Емоційна індивідуальність проявляється у своєрідності почуттів та їх вияву, в надмірному розвитку одних з них:

- естетичних,
- інтелектуальних,
- моральних,
- практичних (пов’язаних з результатами праці).

Кожна людини є індивідуальною, проте індивідуальність одних виявляється дуже яскраво, інших – малопомітно. Нерідко чуємо: „Це яскрава індивідуальність!” або говоримо про творчу індивідуальність митців, педагогів, модельєрів, дизайнерів та ін.

Індивідуальність характеризує особистість конкретніше, детальніше і тим самим повніше. Вона є постійним об’єктом дослідження при вивченні кожної конкретної особистості. У гуманістичній психології індивідуальність розглядається як єдине ціле, на протиположності біхевіоризму, зорієнтованому на аналіз окремих подій і проявів індивідуальності.

Індивідуальність, на думку К. Маркса, є не лише в людей, але й в речей. Цим пояснюється різна вартість картин художників; загадки „Джоконди” Л. да Вінчі, „Чорного квадрату” К. Малевича, „Портрету незнайомки” С. Маковського та ін.

Є індивідуальність у каменя на Донеччині, який росте і, на думку парапсихологів, випромінює цілющу енергію.

У сучасній рекламі також підкреслюється значення індивідуальності. „Будь особливим” – „промовляє” гострий червоний перчик, який вирізняється серед однакових зелених перців; або віденський елегантний стільчик на фоні однакових дерев’яних столовських стільців; або ряд однакових гучномовців, серед яких один сучасний мікрофон... Або реклама сигарет „Прилуки”: усі хлопці йдуть із гітарами, а один – з бандурою. І як рефрен, великими літерами – „Будь особливим”...

Приклади можна продовжувати наводити ще і ще.

Індивідуальність формує важливу характеристику особистості людини, яка забезпечує властивий тільки їй стиль взаємозв’язків із навколишньою дійсністю.

Складається індивідуальність особистості з особливостей її різноманітних рис, причому вплив соціального й біологічного у них далеко не однаковий. Існують якості особистості, у розвитку яких роль біологічного, уродженого надзвичайно велика (наприклад, темперамент), але є якості (мислення, пам’ять, уява тощо), у розвитку яких домінуючу роль починають відігравати особливості навчання. Ще більше зростає роль навчання у розвитку таких якостей особистості як знання, уміння, навички. Певну групу утворюють якості спрямованості особистості (інтереси, ідеали, переконання, світогляд та ін.), у формуванні яких роль біологічного мізерна, зате роль соціального досвіду, особливо виховання, виключно велика.

ТЕМА: ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

Поняття про особистість у психології

Як зазначалося у попередній лекції, особистість – це людина як носій соціальних функцій, тобто, соціалізований індивід. Але важливо зрозуміти, що особистість не є тотожністю людині й індивіду. Вона, як і психіка й свідомість, є *ідеальним утворенням*: її не можна виміряти чи зважити, пізнати за допомогою чуттєвого сприйняття. Ми пізнаємо особистість за її проявами у поведінці людини, її діяльності, спілкуванні, стосунках з іншими. Тому психологи розуміють *особистість* як системну “надчуттєву” соціальну ЯКІСТЬ людини, яка набувається індивідом у діяльності й спілкуванні і характеризує рівень та особливості представлення у ньому суспільних стосунків (подібно до того, як у товарі втілено прибуткову вартість). Тому про одну людину говорять, що це зріла особистість, а про іншу, що це особистість ще несформована. Взаємовідношення людини і особистості як її якості можна порівняти із взаємовідношенням фотоплівки та її якості – чутливості. Ми не ототожнюємо чутливість з плівкою, оскільки не можна сказати: фотоплівка – це чутливість або чутливість – це фотоплівка. Говорячи про людину, ми не можемо однозначно говорити: людина – це особистість, але те, що особистість – це людина, є однозначним і незаперечним фактом.

Разом із тим, у психології, зокрема у А.В. Петровського, існує й поняття про квазіособистість, за якою не стоїть реальний індивід. Такими квазіособистостями є герої художніх творів або певні узагальнені (рос. – собирательные) образи, наприклад, Козьма Прутков, створений у результаті співтворчості О.К. Толстого та братів Жемчужникових тощо.

Основні психологічні підходи до визначення сутності особистості

У зарубіжній психології існує велика кількість підходів до визначення сутності особистості. Одні з них ототожнюють поняття “особистість” та “індивід”; “особистість” та “індивідуальність”, тому що не акцентують уваги на соціальних характеристиках особистості; інші, навпаки, надають соціальному оточенню виняткового значення у формуванні особистості.

Таким чином, усі основні психологічні підходи зарубіжної психології можна об’єднати у три великі групи:

Біогенетичний підхід (С. Холл, Е. Кречмер, З. Фрейд та ін.) в основу розвитку особистості покладає біологічні процеси дозрівання організму.

Зокрема, Е. Кречмер виводив типи особистості, виходячи з особливостей тілобудови людини (астенічний, пікнічний, атлетичний). В. Шелдон назвав їх екторморфним, ендоморфним та мезоморфним соматотипами.

З. Фрейд вважав, що поведінка людини зумовлюється її неусвідомленими природженими фізіологічними інстинктивними потребами: лібідо та потягом до руйнування. Вчений виділяв у структурі особистості три підструктури, що зумовлюють її внутрішні суперечності: “Я” – свідомість; “Воно” – підсвідомість”; “Над-Я” – надсвідомість, совість.

Соціогенетичний підхід (Е. Торндайк, Б. Скіннер, У. Доллард, К. Левін та ін.) пояснює властивості особистості, виходячи із структури суспільства, способів її соціалізації та взаємодії із оточуючими і не враховує суспільно-історичних умов життєдіяльності людини, процесів філогенезу та онтогенезу.

Так, згідно із *теорією соціалізації*, людина, народжується біологічною особою, а особистістю стає лише завдяки впливу соціальних умов життя.

Теорія навчіння обстоює думку, що життя людини, її стосунки з оточенням є результатом постійно підкріплюваного навчіння, засвоєння суми знань, умінь і навичок.

Теорія ролей виходить з того, що суспільство пропонує людині набір стійких способів поведінки (ролей), що визначаються її статусом (наприклад, соціальні ролі принца та жебрака з одноіменного твору М. Твена “Принц і Жебрак”). Ці ролі накладають свій відбиток на характер поведінки особистості, її стосунки з іншими.

Психогенетичний підхід (Е.Еріксон, Ж. Піаже, Д. Келлі, Е. Шпрангер, А. Маслоу), не заперечуючи у розвитку особистості ані значення біологічного ані впливу середовища, висуває на перший план розвиток в неї власне психічних процесів.

Так, представники *психодинамічної орієнтації* пояснюють поведінку особистості, головним чином, через емоції, потяги та інші позараціональні компоненти психіки.

Представники *когнітивістської орієнтації* надають переваги розвитку інтелектуально-пізнавальної сфери особистості.

Вчені, які обстоюють позиції *персонологічної орієнтації*, акцентують увагу на розвитку цілісної особистості. Тому, наприклад, за Е. Шпрангером, головне в особистості – це її ціннісні орієнтації. Згідно із ними, він виділяє шість типів людини:

1. Теоретична людина – головна ціннісна орієнтація якої полягає в осмисленні в теоретичному плані того, що відбувається навкруги. Життя для такої людини представлено у вигляді “віяла проблем”.
2. Економічна людина – теж має цінністю пізнання, але таке, яке приносить користь їй самій, сім’ї, колективу, людству. Мислення

такої людини має прагматичну спрямованість на створення чогось корисного.

3. Естетична людина – має потяг до самовираження в естетичній формі, сприймає світ через естетичні враження у вигляді форми, кольору, ритму.
4. Соціальна людина – прагне жити задля інших, знаходить себе в служінні людству, у всеосяжній любові (Марія-Тереза, Папа Римський Іоанн-Павло Другий та ін.).
5. Політична людина – тягнеться до влади, що не завжди відповідає вищим духовним вимогам, і на цій основі детермінує мотиви та дії інших людей.
6. Релігійна людина – це тип людини, ціннісна орієнтація якої полягає у пошуку смислу життя, вищої духовної сили – Божества.

У вітчизняній психології особистість розглядається в єдності її біологічних, психічних і соціальних складових.

Зокрема, С.Л. Рубінштейн розглядав особистість у взаємозумовленості і єдності свідомості й діяльності.

О.М. Леонтьєв та А.В. Петровський визначали особистість як цілісну систему внутрішніх умов, через які переломлюються усі зовнішні впливи, в силу чого в особистості можна виділяти її структурні компоненти, що знаходяться між собою у певній ієрархії. Реальною основою особистості вчені визнавали сукупність її відношень до світу, що є суспільними за своєю природою.

Г.С. Костюк називав особистість “системою систем” і вважав, що об’єктивна соціальна сутність особистості завжди реалізується суб’єктивними психічними засобами. Водночас, психічна діяльність особистості забезпечується нейрофізіологічними механізмами.

Психологічна структура особистості

Структура (від лат. *structura* – взаємне розташування, зв'язок складових частин) – це сукупність сталих зв'язків між складовими елементами об'єкта, що забезпечують його цілісність і самототожність. Уявлення про структуру передбачає розгляд об'єкта як системи.

Особистість, як вже зазначалося, і є такою складною системою (системою систем), у якій під впливом соціальних та біологічних факторів виокремлюються та об'єднуються у підсистеми її різноманітні психічні властивості. На підтвердження цього можна навести слова І.П. Павлова: “Людина – це система, яка сама себе регулює, підправляє і навіть удосконалює”.

Таким чином, **структура особистості** – це сукупність сталих зв'язків між її ієрархічними підструктурами, що охоплюють її психічні властивості і забезпечують її цілісність.

У психології можна виділити три основні аналітичні напрями побудови психологічної структури особистості: *соціально-психолого-індивідуальний* (Б.Г. Ананьєв, О.Г. Ковальов, В.С. Мерлін, А.В. Петровський, К.К. Платонов); *діяльнісний та генетичний*.

Прикладом *структури особистості соціально-психолого-індивідуального напрямку* є динамічна функціональна структура особистості К.К. Платонова, яка об'єднує чотири процесуально-ієрархічні підструктури особистості (*спрямованості, досвіду, психічних процесів, біопсихічних властивостей людини*), на які накладаються підструктури *здібностей і характеру*. У застосуванні принципу “накладання” одного ряду підструктури на інший був зроблений важливий крок від одновимірної структури особистості до двовимірної, яка доповнюється генетичною підструктурою *здібностей і задатків*.

Двовимірну горизонтально-вертикальну структуру особистості, яка об'єднала соціально-психолого-індивідуальний та діяльнісний виміри, створив у середині ХХ століття німецький психолог Ф. Лерш. Цей варіант підтримали й українські психологи Г.С. Костюк та П.М. Пелех. За Лершем, *горизонтальний параметр особистості утворюють мотиваційний, чуттєвий (або емоційний), пізнавальний і діяльнісний, а вертикальний – її внутрішні спонукання, прагнення, потреби, почуття, відчуття, сприймання, уява, пам'ять, фантазія, мислення, поведінка тощо.*

На основі об'єднання усіх трьох вимірів В.В. Рибалка створив *тривимірну структуру особистості, що охоплює вертикальний, горизонтальний та віковий виміри.*

У підручнику В.С. Лозниці “Психологія і педагогіка: основні положення: Навч. посібник для самостійного вивчення дисципліни. – К.: “Екс Об”, 2001. – 304 с.” представлено структуру особистості, яка охоплює такі компоненти:

1. **Самоуправління “Я”** – самосвідомість, саморегуляцію, самоконтроль, самокорекцію, передбачення і планування життя й діяльності;
2. **Скерованість особистості** – потреби, інтереси, психологічні установки, інші властивості;
3. **Можливості особистості** – здатності, здібності, таланти, геній, основою яких є задатки;
4. **Характер** – моральні та вольові якості, на яких позначається вплив темпераменту.

Сутність та структура творчої особистості

Як зазначається у психологічних словниках, *творчість* – це: *1. Психічний процес створення нових суб'єктивних чи об'єктивних цінностей*

(матеріальних чи духовних). 2. Діяльність, результатом якої є створення продукту, що відрізняється новизною й оригінальністю.

Творча особистість – це особистість, якій притаманні творчі можливості і в якій сформована потреба у творчості.

Визначальними **ознаками творчої особистості** є:

- почуття нового;
- самостійність;
- ініціативність;
- рішучість;
- готовність взяти на себе відповідальність тощо.

Структура творчої особистості, розроблена В.В. Рибалкою на основі тривимірної психологічної структури особистості, охоплює соціально-психолого-індивідуальний, діяльнісний та генетичний виміри. Вона передбачає можливість переходу від узагальненої ідеальної моделі творчої особистості, до сукупної моделі творчої особистості конкретного типу (наукового, технічного, художнього) і до індивідуальної моделі творчої особистості, притаманної конкретній людині.

Соціально-психолого-індивідуальний (вертикальний) вимір творчої особистості характеризує її спілкування, спрямованість, характер, самосвідомість, досвід, інтелектуально-творчі процеси та психофізіологічні якості.

Діяльнісний (горизонтальний) вимір містить: потребнісно-мотиваційні, інформаційно-пізнавальні, цілеутворюючі, результативні та емоційно-почуттєві компоненти творчої діяльності.

Генетичний (віковий) вимір творчої особистості дає уявлення про творчі задатки і творчі здібності особистості.

Активність і спрямованість особистості

Активність особистості – це різновид психічної активності особистості, її здатність робити суспільно значущі перетворення у світі на основі засвоєння багатств матеріальної і духовної культури.

Проявляється у творчості, вольових актах і спілкуванні. Її інтегральна характеристика – активна життєва позиція людини, яка виявляється у її поведінці та вчинках.

Джерелом активності особистості є її **потреби**. Вони бувають *біологічними* (зумовленими порушенням рівноваги між організмом і середовищем) і *соціальними* (зумовленими втратою гармонії між особистістю і середовищем). Соціальні потреби, у свою чергу, бувають матеріальними і духовними. Різновидом духовної потреби є потреба у спілкуванні.

Потреби виявляються у певному стані психіки. Для того, щоби усунути недостатність чогось або поповнити необхідні ресурси необхідно докласти певних зусиль шляхом прояву активності.

Потреби людини формуються у процесі її виховання.

***Спрямованість особистості** - це система спонук, що визначає вибірковість відношень та активності людини.*

Вона виявляється у формах: установок, потягів, бажань, інтересів, схильностей, ідеалів, переконань та світогляду людини, які утворюють мотиваційну сферу її особистості.

Розрізняють ідейну, професійну та побутову спрямованість.

Ідейна спрямованість – це відданість людини певній ідеї, за яку вона здатна іти на самопожертву (Дж. Бруно, Г. Галілей).

Професійна спрямованість виявляється у стійкому й сильному прагненні людини займатися певною професією й удосконалюватися у ній.

Побутова спрямованість виявляється у матеріальних, життєвих, культурних та естетичних індивідуальних спрямуваннях.

Вона може співпадати чи не співпадати з професійною, але завжди визначається ідейною спрямованістю.

Спрямованість особистості характеризується такими її якостями як: рівень, широта, інтенсивність, стійкість, дієвість.

Рівень спрямованості – це суспільна значущість спрямованості людини. Високий рівень суспільної спрямованості проявився в учасників Помаранчевої революції, які зібралися на Майдані у 2004 році, низький – в обивательській психології “Моя хата з краю”.

Широта спрямованості характеризує коло інтересів особистості.

Інтенсивність спрямованості пов’язана з її емоційним забарвленням. Вона може коливатися від неусвідомлених потягів до повної переконаності у необхідності чогось.

Стійкість спрямованості характеризується тривалістю й збереженістю спонукань упродовж тривалого періоду.

Дієвість спрямованості особистості визначає активність реалізації цілей спрямованості у діяльності.

Формування творчої особистості

У сучасній психології та педагогіці помітно зростає інтерес до проблеми формування творчої особистості. Розробляються теоретико-експериментальні та концептуальні підходи до розвитку окремих сторін творчої особистості, передусім, творчого мислення, креативності, уяви, фантазії тощо.

На думку В.С. Виготського, розвиток творчої особистості зумовлюється розвитком її уяви, творчих здібностей та вироблення в неї прагнення діяти самостійно.

Спрямовує і організує розвиток творчої особистості навчально-виховна діяльність, яка має творчий характер і робить вихованця активним її учасником, суб’єктом цієї діяльності.

Розвиток творчої особистості значною мірою залежить від того, яка концепція психічного розвитку покладена в основу функціонування системи освіти. Таких концепцій можна виділити три: традиційна дидактична, розвивальна та особистісно орієнтована.

Традиційна дидактична концепція базується на “пізнавальній” парадигмі, що орієнтує освіту на передачу учням готових знань. Навчання і учіння у цій концепції ототожнюються.

Концепція розвивального навчання ставить за мету не засвоєння і відтворення учнями знань, а розвиток в них пізнавальних здібностей в процесі спеціально організованого сходження їх від абстрактного до конкретного, самостійного здобуття і відкриття для себе нових знань. Навчання у цій концепції відділяється від учіння.

Особистісно орієнтована концепція ґрунтується на обранні за основу індивідуального досвіду особистості і узгодженні із ним форм і методів навчання. Психолого-педагогічними **умовами** цього є:

- спеціальне конструювання навчального матеріалу, відповідно до індивідуальних особливостей учнів;
- створення ситуацій, у ході яких кожен учень може виявити ініціативу, творчість, суб’єктну вибірковість у ході переробки навчального матеріалу тощо.

За такого підходу у центрі уваги постає не усереднений учень чи студент, а творча особистість у своїй самотності й унікальності.

Концепція діалогу культур В.С. Біблера спирається на визнання провідної ролі спілкування у становленні особистості. Ним запропонована оригінальна програма побудови школи ХХІ ст. як Школи діалогу культур, основною метою якої є перехід від ідеї “освіченої людини” до ідеї “людини культурної”. Не готові знання, уміння чи навички, чим займається традиційна школа, а культура їх формування та зміни, трансформації, перетворення мають стати засадами розвитку творчої особистості. Діалог як основа спілкування у Школі діалогу культур повинен носити характер

діалогу у свідомості учня “голосів” поета (художника) і теоретика, який зумовлює розвиток його творчої особистості.

Серед українських психологів, які займаються проблемою розвитку творчої особистості, слід назвати В.О. Моляко. Сутність його концепції формування творчої особистості та реалізації її творчого потенціалу полягає у здійсненні такого типу її виховання, яке б було органічно пов’язане із систематичним вирішенням різноманітних творчих завдань в умовах естетично збагаченого середовища.

Творча діяльність дитини має відповідати її віковим можливостям, завдяки чому вона сприятиме підвищенню мотивації праці, розвитку інтелекту, максимальному розкриттю її здібностей.

Концепція базується на уявленні про людину як про творчу особистість, яка є самостійною у прийнятті рішень, у постановці значущих цілей та розробці програм власної поведінки.

Творча особистість досягає суттєвого рівня інтелектуального розвитку та професійної майстерності, здатна до нестандартних дій, усвідомлює власну відповідальність перед собою та суспільством. У зв’язку із цим мета виховання творчої особистості полягає саме у розвитку, формуванні вказаних якостей, що відповідають віковим та індивідуальним можливостям дітей, молоді, дорослих. Важливим інтегральним показником високого рівня загальної та творчої вихованості має бути вияв психологічної готовності особистості до творчої праці в сучасних умовах.

В.О. Моляко пропонує три основні **форми реалізації творчого виховання молоді:**

1. Систематичне розв’язування дітьми різноманітних творчих завдань в урочний та позаурочний час.
2. Максимальна естетизація усіх форм життєдіяльності вихованців, сприяння засвоєнню ними національних, художніх надбань, шедеврів народної творчості, світової культури.

3. Постійна участь особистості у колективній діяльності; виконання різноманітних суспільно значущих справ як у навчальному закладі, так і поза ним.

ТЕМА: ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ

Психологічні підходи до визначення сутності індивідуальності

Л.М.Толстой, говорячи про людську індивідуальність, зазначав, що "люди як річки: вода в усіх однакова і всюди одна й та ж, але кожна річка буває то вузька, то швидка, то широка, то тиха, то чиста, то каламутна, то холодна, то тепла. Так і люди. Кожна людина в собі носить зачатки всіх властивостей людських, інколи проявляє одні, інколи інші, і буває часто не схожа на себе, залишаючись усе тією ж і самою собою. У деяких людей ці зміни бувають особливо гострими".

У науковій психології індивідуальністю називають людину, що характеризується з боку своїх соціально значущих відмінностей від інших людей.

Але, традиційно, вчені-психологи розуміють індивідуальність передусім як системну ЯКІСТЬ особистості, яка характеризує її біологічні, соціальні і психічні властивості й передбачає їх вдосконалення у процесі саморозвитку. При цьому вони вважають, що не усі, а лише ряд індивідуальних властивостей особистості роблять людину та її особистість унікальною.

Виникнення самого терміну "індивідуальність" пов'язане з ім'ям давньоримського мислителя й оратора Цицерона, який сформулював його як аналог грецькому "атом", що означав і найменший елемент світобудови,

буття соціуму і окремо взятого представника людського роду, суспільства, народу.

Таке розуміння даного поняття знайшло розвиток у монадології Г.-В. Лейбніца, згідно із якою оточуючий світ складається з окремих духовних самодіяльних неподільних першоелементів – монад, що за своєю сутністю є стислим Всесвітом.

Це вчення повністю збігається із філософією українського мислителя Г.С. Сковороди, який називав людину мікрокосмом, що в усій повноті охоплює структуру й процеси, притаманні великому Космосу.

Споріднене розуміння індивідуальності знаходимо і в російського філософа М. Бердяєва, головний пафос творчості якого полягав у визнанні права людини на індивідуальність. У зв'язку із цим М. Бердяєв надавав пріоритетності тим типам діяльності, які всіляко стимулюють творчу активність і розвивають індивідуальну самосвідомість людини. Незважаючи на те, що філософа критикували за применшення принципу соборності у трактовці процесів суспільного розвитку й художньої творчості, він наполягав на думці, що саме у соборній свідомості містяться витoki індивідуальної безвідповідальності, нейтралізуються поняття особистої честі й гідності людини.

Проблемі формування індивідуальності присвячено цілий ряд наукових праць сучасних психологів. Водночас, вчені поки що не дійшли у них єдності щодо розуміння сутності самого цього поняття. Тому у сучасній психологічній науці співіснують нині різні його тлумачення.

Зокрема, Г.М. Гак, І.С. Кон, В.Г. Крисько та В.П. Тугаринов розуміють під індивідуальністю одиничність, неповторність, унікальність людини при її порівнянні з іншими.

Їхніми опонентами виступають Є.Я. Басін та І.І. Резвицький, які вважають ці характеристики недостатніми, оскільки виділення окремих ознак індивідуальності не дає можливості розкрити її внутрішню

структуру, з'ясувати загальні механізми її функціонування та розвитку, визначити її місце у суспільній системі. Тому одичне, на думку цих вчених, є необхідною, але не достатньою умовою індивідуальності, тоді як загальне – становить її змістову основу, сутність.

Вчені-психологи С.Д. Максименко, В.О. Соловієнко та Т.В. Василичина вважають, що індивідуальність утворюється на основі успадкованих індивідуальних задатків людини внаслідок своєрідного і неповторного поєднання таких її психологічних особливостей як характер, темперамент, спрямованість, здібності, особливості перебігу психічних процесів тощо.

На думку В.В. Рибалки, індивідуальність проявляється у здібностях, домінуючих потребах, інтересах, схильностях, рисах характеру, почутті власної гідності, світобаченні, системі знань, умінь і навичок особистості, у рівні розвитку її інтелектуальних та творчих процесів, в індивідуальному стилі діяльності й поведінки, в типі темпераменту, в характеристиках емоційної та вольової сфер тощо.

Л.М. Собчик вважає індивідуальність інтегративною якістю особистості, що зумовлюється її психічними особливостями, здібностями й задатками. Проявляється індивідуальність, на думку вченої, у власному стилі особистості, що охоплює її найважливіші підструктури: мотиваційну сферу, емоційні особливості, когнітивний стиль і комунікативні властивості.

Структура індивідуальності

Особистість та індивідуальність є складними системами з притаманними їм власними структурами. Ці структури по-різному оцінюються сучасними психологами: від їх повної ідентифікації, що викликано ототожненням понять “особистість” та “індивідуальність”, до

суттєвих відмінностей у складі їх компонентів, які зумовлені розведенням цих понять за змістом.

Зокрема, А.В. Петровський вважає структуру особистості ширшою, ніж структура індивідуальності. Більш того, він розглядає структуру індивідуальності як складовий компонент структури особистості.

Риси і загальна будова індивідуальності, за А.В. Петровським, найбільш повно виражаються у темпераменті людини, її характері, здібностях і т.д. До структури індивідуальності він включає її індивідуально-психологічні риси, які об'єднуються навколо її стрижневих рис (факторів). Як метафорично говорить вчений, обширна “колекція” індивідуально-психологічних рис розміщується у кількох “вітринах”, які позначаються ярликами (емоційність-врівноваженість, інтроверсія-екстраверсія і т. ін.). Так, у психології виявлені численні риси індивідуальності – комформність, агресивність, рівень домагань, тривожність і т.д., що у сукупності описують своєрідність індивіда.

Разом з тим, порівняння структур особистості та індивідуальності дозволяє співвідносити їх як загальне, базис, інваріант (особистість) і часткове, варіативне (індивідуальність). На зразок дитячих книжечок-розмальовок, у яких дається контур, структура з визначеними компонентами, зафарбувати які можна різними кольорами, і цьому розмаїттю немає меж.

Інший варіант структури індивідуальності запропонував вчений-психолог Б.Г. Ананьєв, який вважав індивідуальність інтеграцією усіх властивостей людини як індивіда, особистості й суб'єкта діяльності. Тому й структура індивідуальності містить відповідні компоненти: індивідний, особистісний та суб'єктний. Якщо спробувати охарактеризувати їх одним поняттям, то індивідний компонент можна назвати “структура існування”, особистісний – “структура вибору”, суб'єктний – “структура розвитку”.

Індивідний компонент є базовим, психофізіологічним фундаментом індивідуальності людини, а особистісний і суб'єктний – сутнісними, тобто соціокультурною надбудовою у структурі індивідуальності.

Індивідний компонент індивідуальності

Це природні, вроджені особливості людини. Цей компонент становить собою біологічну, психофізіологічну основу індивідуальності. Він охоплює психофізіологічні властивості особистості: тип вищої нервової діяльності, темперамент, особливості пізнавальних процесів (відчуття, сприймання, пам'яті, уваги, мислення, уяви), здібності, емоційно-вольову сферу, здоров'я тощо і передбачає їх врахування, самокорекцію й самовдосконалення.

Наприклад, стан здоров'я зумовлює характер життєдіяльності людини та її здатність до виконання різних видів професійної діяльності. Так, для безпечної роботи за комп'ютером необхідно мати здоровий зір і крім того, слідкувати за його гостротою.

Для майбутнього керівника велике значення має тип його нервової системи. Тут важливо мати сильну нервову систему, оскільки високі нервово-психічні навантаження, характерні для цієї діяльності швидко виснажують нервову систему і призводять до нервових зривів і професійного вигорання.

Людині із математичними здібностями легше буде займатися точними науками, з художніми – гуманітарними. Це зумовлює і відповідні схильності, інтереси й переваги різних людей.

Особистісний компонент індивідуальності

Цей компонент характеризує сутнісну основу індивідуальності, її соціальний рівень. Він відображає систему індивідуально-особистісних якостей, особистісних смислів і особливостей взаємодії людини з іншими людьми.

Дослідження особистісного компонента індивідуальності у сучасній психології відбувається з різних позицій:

1. За допомогою опису мотивів і потреб, що утворюють внутрішній світ особистості.
2. З позиції розгляду відносно стійких характеристик індивідуальності, що проявляються у судженнях людини про себе та інших.
3. Шляхом вивчення планів, відношень, спрямованості, смислових образів, що регулюють поведінку й діяльність людини.
4. На основі вивчення потреби й здатності людини впливати на інших, змінюючи їх.

Досліджуючи особистісний компонент індивідуальності, беруть до уваги такі бінарні характеристики як: впевненість у собі – невпевненість; широта інтересів – їх обмеженість; зрілість – незрілість особистості; послідовність – непослідовність; впливовість – покірливість; цинізм – толерантність; комунікабельність – замкненість та ін.

Суб'єктний компонент індивідуальності

Суб'єктний компонент індивідуальності, як і особистісний, також характеризує її сутнісну основу і соціальний рівень. Він відображає здатність людини виступати суб'єктом своєї діяльності і відносин, виявляє

притаманний їй спосіб самореалізації у їх ході, зумовлює її можливості керувати своїм особистісним і професійним розвитком, самовдосконалюватися упродовж життя.

Суб'єктний компонент індивідуальності охоплює:

- самосвідомість людини (усвідомлення свого власного “Я”, вироблення “Я”-концепції);
- способи здійснення нею самоаналізу (визначення своїх сильних і слабких сторін);
- способи її самоактуалізації (опори на свої сильні сторони);
- способи самодетермінації (самозумовленості свого розвитку);
- шляхи самовизначення (формулювання системи цілей і програми їх досягнення, вироблення життєвої стратегії);
- шляхи самореалізації (самопобудови своєї особистості, вибору індивідуального стилю діяльності).

Професійна індивідуальність особистості

Професійна індивідуальність є однією з найважливіших якостей фахівця, оскільки її наявність свідчить про зрілість його особистості і про такий високий рівень майстерності й свободи його професійної діяльності, який можна порівняти з мистецтвом.

Для фахівця сфери транспорту професійна індивідуальність виявляється у здатності знаходити неочікувані, нестандартні рішення складних проблем, притаманних цій галузі; йти на розумний ризик, застосовувати нові технології налагодження транспортного зв'язку та розбудови інфраструктури, розробляти і впроваджувати раціоналізаторські пропозиції, інноваційні методи керівництва, нові сучасні форми обслуговування перевезень, вдосконалювати сервіс на транспорті; бачити,

як можна використати наявні ресурси, щоби отримати від цього максимальну вигоду та створити найбільш комфортні умови для споживачів транспортних послуг тощо.

Вимоги до професійних якостей особистості відображені у частині професіограми, яка називається психограмою.

Індивідуальний, диференційований та особистісно орієнтований підходи у навчанні і вихованні особистості

Індивідуальний підхід – це принцип педагогіки, згідно із яким у навчально-виховній роботі з колективом вихованців досягається педагогічний вплив на кожного з них, який ґрунтується на знанні їхніх особистісних рис і умов життя; врахуванні їх диференційно-психологічних особливостей (пам'яті, уваги, темпераменту, здібностей та ін.), тобто з'ясуванні того, чим кожен вихованець відрізняється від своїх однолітків і як у зв'язку із цим слід будувати педагогічну взаємодію з ним.

Диференційований підхід – це принцип педагогіки, згідно із яким навчально-виховний процес організується з урахуванням типових індивідуальних особливостей учнів і студентів (сили, швидкості і врівноваженості психічних процесів; рівня загального, культурного, інтелектуального, морального та ін. розвитку тощо). У зв'язку із цим учням і студентами пропонуються навчальні завдання різного рівня складності; доручення та виховні справи, які відповідають їх схильностям і здібностям тощо.

Нехтування індивідуальним та диференційованим підходами у навчанні та вихованні особистості може призвести до того, що навіть здібні учні й студенти втрачають інтерес до навчання, праці, колективних творчих справ і тоді навчально-виховний процес стає неефективним.

Належно організована педагогічна взаємодія передбачає знання особистості кожного вихованця, тому що без урахування його індивідуальності неможливе успішне навчання і виховання.

Закладаючи основи індивідуально-диференційованого підходу, Я.-А. Коменський поділяв учнів на групи, відповідно до їх здібностей і характеру:

- діти з гострим розумом, допитливі й піддатливі. Вони найбільш схильні до наукових занять, і потрібний лише педагогічний підхід, щоби вони не надто поспішали й не переобтяжували себе заняттями;
- діти з гострим розумом, але повільні, хоча й слухняні. Вони потребують „пришпорення”;
- діти з гострим розумом, допитливі, але „дикі” й уперті. У школі їх не люблять і часто вважають безнадійними, проте з них нерідко виростають відомі люди. До таких дітей потрібний умілий підхід, інакше багато природних талантів загине з вини вихователів;
- діти слухнянні та допитливі, але повільні і мляві. Їх треба підбадьорювати, щоби вони не занепадали духом, ставитися до них доброзичливо і терпляче, не слід висувати надто суворих вимог. Хоч вони й пізніше досягнуть мети, зате будуть міцнішими, як буває з пізніми плодами. І якщо вони вже щось засвоїли, то не так легко забувають;
- діти тупі, байдужі та мляві. Потребують особливого підходу, що ґрунтується на розважливості й терпінні;
- діти тупі із зіпсованою і злостивою вдачею. Переважно це безнадійні учні.

Індивідуальний і диференційований підходи – це усього лише аспекти більш загального, особистісного підходу до вихованців, який будується на вивченні умов та обставин включеності учнів чи студентів у систему міжіндивідних стосунків з викладачами, батьками, одногрупниками, приятелями та ін. Тому особистісний підхід не обмежується лише врахуванням індивідуально-психологічних особливостей вихованців, а спрямований на з'ясування того, як представлений індивід у колективі і як колектив представлений у його особистості.

Особистісний підхід – це педагогічний принцип, що полягає у послідовному ставленні педагога до вихованця як до особистості, самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта виховної взаємодії.

Якщо індивідуальний і диференційований підходи у педагогіці та психології виявляються відірваними від особистісного підходу, то вони призводять до „колекціонування” рис індивідуальності вихованців, без розуміння того, які висновки можна зробити на основі створення такої „колекції”. А.С. Макаренко, який вмів майстерно використовувати особистісний підхід у вихованні, писав: „... людину вивчили, взнали й записали, що у неї воля – А, емоція – Б, інстинкт – В, але потім, що робити далі із цими величинами, ніхто не знає”.

Особистісний підхід повинен стати базовою ціннісною орієнтацією педагога, яка визначає його позицію у взаємодії з учнями та студентами. Сучасне розуміння цього підходу визначили у 60-ті роки представники напряму гуманістичної психології (К. Роджерс, А. Маслоу, Р. Мей, В. Франкл), які твердили, що повноцінне виховання можливе лише в тому випадку, коли навчальний заклад слугуватиме лабораторією для відкриття унікального „Я” кожної особистості.

Особистісний підхід передбачає допомогу вихованцеві в усвідомленні себе особистістю, у виявленні, розкритті його можливостей, становленні самосвідомості, в здійсненні особистісно значущих і суспільно прийнятних самовизначення, самореалізації та самоствердження.

Найбільш сприятливі умови для здійснення особистісного підходу створює колективна навчальна та позанавчальна діяльність.

Креативні педагогічні технології розвитку індивідуальності особистості

На початку ХХІ століття пріоритети розвитку суспільства все більше визначаються його соціальним замовленням на творчу особистість, яка прагне до самоактуалізації і різнобічної самореалізації у житті й праці. В освіті це знайшло вияв в оновленні існуючих підходів до навчання та виховання молоді, появи нових галузей і течій у сучасній педагогічній науці, зокрема: педагогіки творчості, креативної психопедагогіки, трансцендентальної педагогіки, креативної педагогіки та ін.

Теоретична і практична цінність цих педагогічних напрямів вбачається, передусім, в обґрунтуванні методологічних та дидактичних засад формування особистості людини-творця, спрямованої на перетворення оточуючого світу за законами Краси, Добра та Істини.

Так, призначення *педагогіки творчості*, на думку прибічників даного напрямку (зокрема, В.І. Андреева), полягає у розкритті та зміцненні системної єдності виховання та самовиховання особистості в різних видах творчої діяльності й спілкування з метою всебічного та гармонійного розвитку творчих здібностей як її самої, так і творчих колективів, членом яких вона є. У зв'язку із цим педагогіка творчості розглядається у сучасних психолого-педагогічних дослідженнях як наука про створення інноваційних теорій, систем та технологій навчально-виховного процесу,

що забезпечують взаємозв'язок творчої діяльності з вихованням та самовихованням особистості.

Основним завданням *креативної психопедагогіки* вчені вважають зміну ціннісних орієнтацій людини, установку на рефлексивно-творче освоєння нею нових знань, продуктивне їх впровадження й творче застосування. Обґрунтовуючи дану позицію, Н.Ф. Вишнякова зазначає, що ціннісні орієнтації особистості актуалізуються у процесі пошукової практики й комунікативної рефлексії у співтворчій діяльності. Завдяки цьому, співтворчість сприяє подоланню стереотипів та розкриттю потенціалу кожної особистості в колективі.

Сутність *трансцендентальної педагогіки* розкривається, за твердженням Ю.П. Азарова, у її підході до педагогічної діяльності як до мистецтва, у якому педагог разом з учнями поступово, крок за кроком, наближається до ідеалів навчально-пізнавальної та виховної діяльності, до ідеалів становлення творчої духовно-правової особистості – як педагога, так і учня.

Особливості *креативної педагогіки* виявляються, на думку дослідників, у розробці наукових засад організації креативного освітнього простору як фактора оволодіння особистістю методологією й технологією творчості, розвитку її творчого потенціалу, формування в неї потреби у самопізнанні та прояві своїх обдарувань у навчальній, пізнавальній, а згодом – і в професійній діяльності. У цьому креативна педагогіка є близькою із вище зазначеними педагогічними напрямками. Разом з тим, її відмінність від них виявляється у посиленій увазі до розвитку суб'єктності та творчої індивідуальності учасників педагогічного процесу.

Будучи самостійним напрямом педагогічної науки, креативна педагогіка, як і загальна, охоплює три фундаментальні категорії: “виховання”, “навчання” та “освіта”, які перебувають у генетичному взаємозв'язку із категоріями “самовиховання”, “самонавчання” й “самоосвіта”. Така багатоаспектність феномену креативної педагогіки

зумовлює її головну мету як теорії і практики особистісно орієнтованої гуманної освіти: “знайти, підтримати, розвинути людину в людині, закласти в ній механізм самореалізації” (В. Г. Кремень).

Даний підхід кардинально змінює фундаментальні основи педагогічного процесу, статус його учасників та очікувані результати. Замість характерної для імперативної педагогіки передачі образів дійсності й стереотипів діяльності у вигляді готових істин (ЗУНів) наголошується на необхідності мотивації учнів і студентів до самостійного оволодіння знаннями, розвитку їхньої пізнавальної активності, сприяння їм в усвідомленні творчого характеру своєї навчальної та майбутньої професійної діяльності, переорієнтації з репродуктивних на творчі методи її здійснення. За таких умов традиційні ЗУНи, формування яких, зазвичай, становило мету навчання, перетворюються на засіб розвитку індивідуальних якостей і здібностей учнів та студентів. Самі ж вони перестають сприйматися вже тільки як пасивні об’єкти педагогічної діяльності, а стають її повноправними суб’єктами, активними учасниками навчально-виховного процесу. У зв’язку із цим, у якості головних завдань креативної педагогіки можна визначити:

- організацію суб’єкт-суб’єктної творчої взаємодії педагога і учнів (студентів), утвердження між ними стосунків співробітництва й співтворчості;
- пробудження пізнавальної й творчої активності в учнів і студентів;
- сприяння становленню критичності їхнього мислення та розвитку творчих здібностей;
- підвищення самостійності в оволодінні знаннями, досвідом творчої діяльності та емоційно-ціннісного ставлення до світу тощо.

Відповідно до цих завдань трансформується й зміст теорій навчання та виховання, які, у контексті креативної педагогіки, за своєю

сутністю, фактично, стають теоріями креативного виховання й колективних творчих справ та дидактикою творчості.

Провідний принцип останньої був сформульований ще Я.А. Коменським, який вважав дидактику “мистецтвом з мистецтв”, “мистецтвом вчити і вчитися”: “Альфою та омегою нашої дидактики нехай буде пошук і відкриття способу, за якого учителі б менше навчали, а учні більше б училися”. Таким способом, безсумнівно, є залучення учнів і студентів до самостійної творчої діяльності, у ході якої реалізуються певні дидактичні завдання.

Отже, логіка дидактики творчості виявляється в тому, що, навчання, перетворене на творчий процес, позбавляється імперативності, відчуття “повинності” (*рос. – должествования*), і стає для його суб’єктів самостійним радісним відкриттям світу та його законів, відповідно до власної системи цінностей, здібностей та інтересів. У творчо-дидактичному процесі не лише збагачується життєвий і професійний досвід учнів чи студентів (та й самого педагога), а вільно, активно, свідомо та природно розвивається їхня індивідуальність.

ТЕМА: ПСИХОЛОГІЧНА ТА ПЕДАГОГІЧНА СУТНІСТЬ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Розвиток особистості, його рушійні сили

Розвиток, у найбільш загальному розумінні, розглядається вченими як зміна, перехід від простого до все більш складного, від нижчого до вищого; процес, у якому поступове накопичення кількісних показників зумовлює якісні зміни.

Будучи прикладом оновлення, народження нового й відмирання старого, розвиток є протилежним до розпаду, регресу, деградації. С. У. Гончаренко у своєму “Педагогічному словнику” називає *розвиток* особистості процесом формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті його соціалізації і виховання. С.О. Смирнов розуміє дане поняття як засвоєння людиною внутрішнього, індивідуально-психологічного й зовнішнього – загальнолюдського потенціалу можливостей. У підручнику з педагогіки І.Ф. Харламова *розвиток* тлумачиться як взаємопов’язаний процес кількісних і якісних змін, що відбуваються в анатомо-фізіологічному дозріванні людини, в удосконаленні її нервової системи і психіки, а також її пізнавальної й творчої діяльності, у збагаченні її світогляду, моральності, громадсько-політичних поглядів і переконань.

Філософами і науковцями доведено, що *рушійною силою розвитку* особистості є суперечності між її свідомістю й почуттями; обов’язком і поведінкою; бажаннями і можливостями; наявними можливостями й новими потребами; засвоєними способами мислення й діяльності і необхідними для розв’язання завдань в умовах сучасної соціокультурної ситуації тощо. Ці суперечності стають джерелом активності людини, спонукаючи її до мобілізації сил для оволодіння новими знаннями і способами поведінки, до вироблення нових якостей її особистості.

Передумовами розвитку виступають потреби і мотиви особистості, які створюють підстави для подолання суперечностей між бажаним і реальним станом особистості.

Закономірності розвитку полягають у тому, що він відбувається у процесі навчання і виховання, тому пов’язаний із ними.

Основні напрями розвитку особистості

Відповідно до того, які з якостей особистості виробляються і вдосконалюються у процесі оволодіння новими знаннями і способами поведінки, вирізняють основні *напрями розвитку особистості*: фізичний, інтелектуальний, моральний, творчий, естетичний, художній та ін.

Фізичний розвиток особистості полягає у розвиткові організму людини та розширенні її фізичних можливостей. Він спрямований на вдосконалення фізичних здібностей, зміцнення організму та забезпечення здоров'я людини. Критеріями фізичного розвитку є: сила, вправність, гнучкість, витривалість, влучність, гармонійний розвиток форм, функцій і фізичних можливостей людини.

Інтелектуальний розвиток особистості передбачає вдосконалення її здатності мислити і пізнавати світ, здобувати нові знання та ефективно їх використовувати у процесі життєдіяльності. Він спрямований на підвищення якісного рівня розумових здібностей, сприймання, пам'яті, мислення, мовлення, сформованості інтелектуальних почуттів, когнітивних стилів тощо. Основними критеріями інтелектуального розвитку є: глибина, узагальненість і швидкість набуття знань; володіння способами кодування, перекодування, інтеграції та генералізації почуттєвого досвіду на рівні уявлень і понять.

Моральний розвиток особистості полягає у вдосконаленні її здатності жити відповідно до прийнятої у суспільстві системи поглядів, уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей. Він спрямований на підвищення рівня сформованості моральних почуттів, моральної свідомості і самосвідомості; вдосконалення моральної діяльності, моральної поведінки і моральних відносин. Основними критеріями морального розвитку є: система моральних цінностей, принципів та

соціальних установок особистості; ідеал особистості, її здатність до морального вибору.

Творчий розвиток особистості розуміється науковцями як підвищення її здатності до продуктивної діяльності щодо породження якісно нових або суб'єктивно нових матеріальних та духовних цінностей. Він спрямований на вдосконалення творчих здібностей та якостей, творчого потенціалу особистості, її уяви, фантазії, стимулювання її творчої активності, самостійних творчих пошуків, формування стійких творчих інтересів. Основними критеріями творчого розвитку особистості є: креативність, оригінальність створюваного нею продукту, потреба у розкритті та розширенні своїх творчих можливостей.

Якщо виходити з думки філософів, що визначальною ознакою людини, яка вирізняє її з тваринного світу, є здатність відчувати красу і прагнення жити й творити за її законами, то основним напрямом розвитку особистості слід вважати естетичний.

За ствердженням науковців, *естетичний розвиток* особистості передбачає вдосконалення її естетичних потреб, почуттів, смаків, суджень, поглядів, переконань, ставлень, естетичної культури і естетичного досвіду як своєрідного континууму властивостей і якостей людини, за допомогою яких вона включається у соціокультурне середовище і набуває здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами естетики в усіх сферах діяльності.

Доведено, що ефективному естетичному розвитку особистості сприяє залучення її до естетичної діяльності, сферами якої можуть бути природа, праця, а особливо – мистецтво. Саме воно дозволяє людині реалізувати своє прагнення до краси у процесі створення, виконання, слухання чи споглядання художніх творів. У цій діяльності відбуваються закономірні зміни художніх здібностей особистості, виражені в їх кількісних, якісних та структурних перетвореннях, інакше кажучи – здійснюється її художній розвиток. Таким чином, останній можна

розглядати як зумовлюючий чинник естетичного розвитку особистості і його невід’ємний складовий елемент. Зазначимо при цьому, що поняття “естетичного” і “художнього” розвитку перебувають між собою у ієрархічній, родо-видовій залежності.

Зокрема, естетичний розвиток як більш широке, родове поняття, не обов’язково передбачає залучення людини до мистецтва. Він може відбуватися й завдяки її замилюванню співом пташок, красою сонця, що сідає; спогляданню за “красивою”, майстерною працею іншої людини тощо.

При розгляді ж більш часткового, видового поняття – *“художній розвиток”* – слід враховувати, що, зумовлюючи вдосконалення музичних, хореографічних, художніх та інших специфічних мистецьких здібностей людини, він не завжди передбачає формування в неї естетичних смаків. Так, розвиваючи співочий голос, музичний слух, почуття ритму, правильне дихання і точне інтонування співака на антиестетичному, беззмістовному пісенному репертуарі, можна виховати гарного виконавця вульгарних, “дешевих” пісеньок-одноденок, які подібно до метеликів, з’являються на сучасній естраді і тут же зникають і забуваються. Подібні явища можна спостерігати і в інших видах мистецтва, зокрема, в образотворчому (кітч).

Професійний розвиток особистості

Розвиток особистості – дуже широке поняття, яке охоплює індивідуальний розвиток людини (процес онтогенезу), загальний розвиток усіх її сутнісних сил і потенціалів та її професійний розвиток.

Професійний розвиток більшість науковців розглядає як інтеграцію двох процесів: розвитку особистості в онтогенезі (упродовж життя) та її професіоналізацію (від періоду професійного самовизначення до завершення активної трудової діяльності).

Ю.П. Поваренков вважає професійне становлення особистості процесом поетапного розв'язання комплексу суперечностей, узгодження різноманітних тенденцій, що задаються базовим протиріччям між соціально-професійними вимогами до індивіда та його бажаннями й можливостями відповідати цим вимогам.

На переконання психологів, джерелом і рушійною силою професійного розвитку особистості є усвідомлення нею протиріччя між ідеальним “образом професіонала” та реальним її образом “Я-професіонала”. Співставлення останніх, оцінювання міри їх невідповідності спричинюють прагнення особистості до вироблення стратегій для наближення до еталонної моделі, активізують її діяльність щодо їх реалізації, розвивають спрямованість на досягнення бажаних результатів і таким чином виступають регуляторами динаміки основних складових професійного розвитку: професійної самооцінки, професійної придатності, професійної мотивації; професійної компетентності (професіоналізму діяльності); професійно значущих особистісних якостей і спеціальних здібностей (професіоналізму особистості); професіоналізму фахового самовдосконалення тощо.

З метою дослідження динаміки розвитку особистості як суб'єкта професійної діяльності вченими-психологами розроблено модель професійного розвитку, яка охоплює ряд основних стадій:

- *допрофесійний розвиток* (стадії передгри, гри, оволодіння навчальною діяльністю);
- *розвиток у період вибору професії* (стадія оптації);
- *розвиток у період професійної підготовки та становлення професіонала* (стадії професійного навчання, професійної адаптації, розвитку професіонала, реалізації професіонала, професійного спаду).

В основу виділення цих стадій покладено провідний вид діяльності людини, який сприяє формуванню в неї відповідних психічних новоутворень. Останні, на думку психологів, зумовлюють розвиток не лише самої цієї діяльності і виникнення усередині її нових видів діяльності, а й перебудову психічних процесів людини, зміну її психологічних особливостей, розвиток її професійно значущих якостей.

Мистецтво у розвитку особистості

Неперервність суспільно-історичного поступу людства та наближення кожної конкретної людини до загальнолюдського і власного ідеалу особистості уможливорюється завдяки неперервному розвитку її сутнісних сил і потенціалів. Серед головних з них можна виділити три: особистісний, професійний і творчий. Їх гармонійне поєднання дозволяє людині досягти своїх життєвих цілей і професійних вершин та стати щасливою. Саме тому у якості найважливіших напрямів становлення і вдосконалення людини вчені визначають її особистісний, професійний та творчий розвиток. У зв'язку із цим постає необхідність пошуку педагогічно ефективних методів і засобів його здійснення.

Одним із таких засобів є мистецтво, яке має унікальний і невичерпний потенціал щодо формування різноманітних якостей людини. Зокрема, мистецтво через вплив на емоційно-почуттєву сферу особистості здатне торкатися її морально-вольової та інтелектуальної сфер, сприяти фізичному розвитку людини. При цьому простежується закономірність: чим вищим є рівень художньо-естетичного розвитку особистості, тим більш сприйнятливою вона стає до впливу мистецтва на формування її різноманітних якостей, відносин і вчинків, вибір цілей та засобів діяльності, способів і прийомів її здійснення тощо.

Художньо-естетичний розвиток особистості, зумовлений впливом мистецтва, спрямовується на формування в людини естетичної свідомості,

естетичних цінностей; естетичних почуттів; художньо-естетичного досвіду; естетичної активності, артистизму, прагнення до естетизації середовища свого існування тощо.

Особливості художньо-естетичного розвитку особистості у системі професійної освіти полягають у його не лише загальній, а й професійній та творчій спрямованості і детермінованості його змісту й напрямів вимогами професії до фахівця. Це зумовлює необхідність посилення уваги до формування професійно значущих естетичних якостей (естетичних смаків, потреб, інтересів, ідеалів тощо) і художніх здібностей професіонала (“відчуття” слова, форми, кольору; образної уяви, емоційної чутливості тощо).

Крім того, високий рівень художньо-естетичного розвитку фахівця, який виявляється у його почутті задоволення від процесу та результатів художньо-естетичної діяльності, зумовлює в нього, у свою чергу, прагнення до власної художньо-творчої діяльності, привнесення творчого, естетичного начала у свою працю.

Таким чином, мистецтво стає засобом професійного розвитку особистості і, у силу своєї універсальності, невичерпності тематики й різноманітності видів, жанрів та напрямів, може слугувати джерелом, основою і засобом його здійснення на кожному з етапів професіоналізації.

Використання різновидів мистецтва у процесі професійного розвитку особистості спрямовується на:

- ознайомлення її з різними професіями (період передгри, дошкільний і шкільний вік, період оптації);
- її професіоналізацію (в умовах професійної мистецької, мистецько-педагогічної та професійно-художньої освіти);
- гуманізацію та забезпечення культуровідповідності процесу професійної підготовки майбутнього фахівця (в умовах неперервної професійної освіти фахівців немистецьких спеціальностей);

- полегшення професійної адаптації молодого спеціаліста шляхом створення зон захисного збудження, здатних гармонізувати його особистість, сприяти індивідуалізації його професійного саморозвитку “на основі встановлення зрілого балансу між несвідомим і свідомим його “Я”;
- вироблення позитивної Я-концепції професіонала і прагнення до вдосконалення своїх професійних якостей і здібностей; оцінку морально-етичних аспектів та екологічних наслідків своєї професійної діяльності; створення власного іміджу (у період професійної зрілості);
- подолання вікової й професійної кризи у період професійного спаду шляхом заміщення провідної професійної діяльності мистецькою, хоббі.

Отже, мистецтво є ефективним і завжди доречним засобом професійного розвитку особистості, ненав’язливо спрямовуючим її до самостійних рішень і дій, до досягнення власного професійного ідеалу. І тому сучасному професіоналу слід вміти грамотно і ефективно використовувати його потенційні розвивальні можливості на шляху свого життєвого і професійного становлення.

Водночас, не применшуючи важливості художньо-естетичного і професійного розвитку особистості, слід зазначити, що в умовах переходу людства від індустріального до інформаційного етапу свого існування зростає значення творчого розвитку кожного члена суспільства, оскільки він сприяє розгортанню творчих можливостей людини упродовж її життя у ході творення нею оточуючого середовища, культурних цінностей і себе самої.

Залучення людини до різних видів творчої діяльності зумовлює розвиток творчих якостей її особистості: уяви, фантазії, інтуїції, мислення, здатності до творчості, активності, спрямованості, індивідуального стилю

діяльності тощо.

Основними напрямками творчого розвитку особистості є:

- вдосконалення її творчих здібностей;
- стимулювання бажання займатися творчістю;
- надання необхідних для цього знань, умінь та навичок;
- виявлення її творчої індивідуальності;
- сприяння її самоактуалізації та самовияву.

З цією метою можуть використовуватися методи творчих завдань, сприймання та аналізу змісту художніх творів, драматизації й ділової гри, творчої майстерні, демаршу та ін.

В умовах пошуку нетрадиційних підходів до розв'язання завдань професійної підготовки фахівці безперечно, педагогічно доцільним і перспективним є впровадження різновидів мистецтва та елементів мистецьких знань до навчально-виховного процесу вищих і професійних закладів освіти з метою гармонійного розвитку особистості майбутнього професіонала.

ТЕМА: РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Творча індивідуальність особистості

Творча індивідуальність особистості – це сукупність рис, які визначають самобутність людини як творчої особистості, своєрідність і неповторність стилю її діяльності та спілкування, оригінальність і практичну значущість результатів цієї діяльності.

Зовнішніми проявами творчої індивідуальності особистості, вчені вважають оригінальність її мислення, нестандартність вибору способів для розв'язання проблем, спрямованість її творчої активності тощо.

Значення творчої індивідуальності полягає у тому, що людина, в якій ще не сформована професійна індивідуальність, чи навіть просто майстерність, може компенсувати це за рахунок своєї творчої індивідуальності, яка дозволить їй знайти вихід із різноманітних виробничих і життєвих ситуацій.

Приділяючи особливу увагу творчій індивідуальності художника, І.І. Резвицький розглядає її як особливу форму його буття у соціумі, де він проявляє себе як відносно автономна й неповторна система, яка характеризується нетотожністю художника як людини і як творця (так, О. де Бальзак викривав порочність сучасного йому суспільства, а сам тікав від кредиторів; П. Чайковський змальовував у музиці світле кохання між чоловіком і жінкою, а сам був гомосексуалістом). Ця здібність художника зберігати свою цілісність й відносну незалежність в умовах неперервних внутрішніх і зовнішніх змін допомагає зрозуміти, чому у ту ж саму епоху, у тій самій країні, художники, які належать до одного й того ж класу, створюють абсолютно різні й неповторні за своєю індивідуальною природою твори (О. Блок, В. Маяковський, С. Єсенін).

Процес формування творчої індивідуальності професіонала є тривалим і складним. Він поділяється на ряд етапів.

Перший етап – це “професійна робінзонада”, що відбувається у ситуації виконання студентом-практикантом або молодим спеціалістом вперше своїх професійних функцій. Емпірична даність цієї ситуації здійснює сильний вплив на емоції молодого фахівця, змушуючи його мислення працювати у певному спрямуванні, мобілізуючи його індивідуальний досвід та професійний потенціал. І якщо цей потенціал у нього є, то вихід із ситуації він знайде. Тоді професійна діяльність, спілкування, стосунки, що склалися у нього з колегами і партнерами, фіксуються у його свідомості як професійні цінності.

Упродовж *другого етапу* розвитку творчої індивідуальності професіонала відбувається усвідомлення ним цілей професійної діяльності,

формується його досвід організації дій, зорієнтованих на досягнення цих цілей, народжується власне “бачення” проблеми, власна система професійної діяльності, що охоплює способи й засоби планування, контролю та аналізу необхідних дій, виробляється професійна “Я-концепція”.

Третій етап – це період самореалізації, коли індивідуальність професіонала стає фактором його життєдіяльності. Вона виявляється в його відкритості проблемам, у перших проявах професійної мудрості, у постійному творчому невдоволенні. Суб’єктивно фахівець переживає свою діяльність як свободу внутрішніх можливостей, усвідомлюючи при цьому, в чому він поки що є недосконалим, що йому слід у зв’язку із цим змінити в собі. У ході третього етапу у діалектичній єдності відбувається індивідуалізація та професіоналізація фахівця як процеси розвитку двох рівнозначних сторін його особистості, однаково важливих для успішної професійної діяльності.

Зміст і структура креативності як основи творчої індивідуальності

Креативність (від лат. *creatio* – створення) – це здібність індивіда до творчості, що виявляється у його здатності продукувати нові поняття й формувати нові навички.

Дане поняття досліджується наукою незалежно від інтелекту й пов’язується із творчими досягненнями особистості.

У сучасній педагогіці і психології немає однозначного тлумачення даного поняття. Зокрема, Р. Сімпсон розглядає креативність як здатність людини відмовитися від стереотипних способів мислення, Е. Торренс – як здібність до загостреного сприйняття недоліків, пробілів у знаннях, дисгармонії тощо. Дж. Рензулі розуміє креативність як особливості поведінки особистості, що виявляються в оригінальних способах

отримання продукту, розв'язання проблеми, нових підходах до неї з різних точок зору.

С. Меднік вважає креативність процесом переконструювання елементів у нових комбінаціях, що відповідають вимогам корисності та деяким спеціальним вимогам.

Л.Б. Єрмолаєва-Томіна, узагальнюючи досвід зарубіжних дослідників, визначає креативність як сукупність різноманітних здібностей, кожна з яких може бути представлена тією чи іншою мірою в тієї чи іншої індивідуальності, й визначає такі її ознаки:

- 1) *відкритість досвіду* – чутливість до нових проблем;
- 2) *широта категоризації* – віддаленість асоціацій, широта асоціативного ряду;
- 3) *біглисть мислення* – здатність переходити достатньо швидко від однієї категорії до іншої, від одного способу розв'язання до іншого;
- 4) *оригінальність мислення* – самостійність, незвичайність, дотепність рішення.

Означені якості складають, за Л.Б. Єрмолаєвою-Томіною, структуру креативності.

Дослідники О.В. Морозов та Д.В. Чернилевський пропонують таку *структуру креативності*:

- інтерес до парадоксів;
- схильність до сумнівів;
- почуття новизни;
- гострота думки;
- творча уява;
- інтуїція;
- естетичне почуття краси;
- дотепність;
- здатність відкривати аналогії;

- сміливість та незалежність суджень;
- самокритичність;
- логічна суворість;
- здатність користуватися різними формами доказів та ін.

Умовами прояву креативності є наявність: творчої особистості, творчого процесу та творчого середовища.

Інноваційна креативна освіта у розвитку творчої індивідуальності особистості

Аналіз кризи освіти зумовив усвідомлення необхідності перебудови освітньої системи і спрямування її передусім на розвиток духовності й творчої сутності людини. При цьому головним завданням освітньої практики стає не лише навчання учнів і студентів законам природи та суспільства, але й допомога їм у дійовому оволодінні гуманістичною методологією творчого перетворення світу та гармонізації відносин у системі «людина – природа – суспільство». З таким завданням може впоратися тільки інноваційна освіта, головною метою якої є збереження та розвиток творчого потенціалу людини.

Основними принципами інноваційної креативної освіти є:

- підготовка до творчості;
- перехід від проектування елементів техносфери до проектування діяльності у найширшому сенсі цього слова;
- формування світогляду, що ґрунтується на багатокритеріальності рішень, терплячості до інакомислення та моральній відповідальності за свої дії;
- реалізація міждисциплінарних зв'язків з метою формування системи узагальнених знань;
- розвиток поліхроматичності мислення й «бінокулярності» інтелектуальної діяльності тощо.

У контексті інноваційної освіти зовсім іншого смислу набувають вимоги до особистості фахівця. Він повинен належати до особливого, нового покоління професіоналів. Це зумовлено тим, що в умовах переходу людства від індустріального до інформаційного етапу свого існування зростає значення творчого розвитку кожного члена суспільства. Сучасним вимогам відповідає не просто виконавець, здатний максимально точно і якісно зробити доручену йому справу, а творець, який прагне і вміє перетворити будь-яку працю на творчий процес, знайти нові, більш ефективні шляхи розв'язання життєвих та виробничих проблем.

У розвитку творчих якостей особистості виняткову роль відіграє, звичайно ж, мистецтво, оскільки воно вже за своєю природою невіддільне від творчості: без творчості неможливим є ані процес написання художніх творів, ані процес їх виконання, ані процес їх сприймання.

Заняття художньою творчістю сприяють розвитку різноманітних здібностей особистості. Зокрема, відомо, що різнобічною обдарованістю відзначалися М. Ломоносов, Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка, О. Суворов, О. Бородін, В. Маяковський та інші. З біографії цих людей бачимо, якими широкими були їхні інтереси, великими знання. Л. Українка, наприклад, володіла багатьма мовами, добре знала світову літературу, історію, різні філософські системи, малювала, мала хист піаністки. Полководець О. Суворов був різнобічно освіченою людиною. Він добре знав математику, філософію, історію, географію, володів вісьмома іноземними мовами, був тонким поціновувачем поезії і сам писав вірші. Автор блискучої опери „Князь Ігор” О. Бородін здобув визнання у широких колах, передусім, як хімік. А. Чехов був лікарем-письменником, причому медицина органічно увійшла в його художню творчість.

Отже, художньо-творчий розвиток особистості для багатьох великих людей став стрижнем, навколо якого згруппувалися всі інші напрями розвитку їхньої особистості, визначаючи їх творчу індивідуальність.

З цього випливає висновок, що мистецтво не лише має необмежені

можливості щодо впливу на особистісний, професійний і творчий розвиток людини, а й здатне гармонізувати ці складові, забезпечуючи унікальну самовизначеність кожній особистості та сприяючи її самореалізації у близькому для неї виді діяльності.

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

(18 год.)

Тема 1. Теоретичні основи психології (2 год.)

План:

1. Навчальна дисципліна “Основи психології та педагогіки” у системі професійної підготовки майбутніх фахівців.
2. Зміст і завдання курсу.
3. Психологія як специфічна галузь наукових знань.
4. Основні етапи розвитку психології.
5. Відмінності наукової та житейської психології.
6. Галузі психології.
7. Основні методи психології.

Література:

1. *Общая психология: Учебник* /А.В. Петровский, А.В. Брушлинский, В.П. Зинченко и др.; Под ред. А.В. Петровского. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1986. – 464 с.
2. *Сисоєва С.О., Поясок Т.Б.* Психологія та педагогіка: Підручник. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с.

Тема 2. Педагогіка: наука і мистецтво (2 год.)

План:

1. Педагогіка як наука і мистецтво.
2. Особливості педагогічної діяльності.
3. Галузі педагогіки.

4. Взаємозв'язок педагогіки і психології з іншими галузями наукових знань.
5. Філософські засади педагогіки.
6. Криза сучасного суспільства як криза освіти.
7. Неперервна професійна освіта.
8. Зміст і завдання професійної педагогіки.

Література:

1. *Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: Учебник* / С.А. Смирнов, И.Б. Котова, Е.Н. Шиянов и др.; Под ред. С.А. Смирнова. – 4-е изд., испр. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 512 с.
2. *Фіцула М.М.* Педагогіка: Навч. посібник. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Академвидав, 2005. – 560 с.

Тема 3. Фундаментальні поняття психології (2 год.)

План:

1. Відображення як загальна властивість матерії.
2. Зміст і функції психіки.
3. Свідомість як вищий рівень розвитку психіки.
4. Історичний розвиток психіки і свідомості.

Література:

1. *Галаган В. Я., Орлов В. Ф., Ягунов В. В.* Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. – К.: КУЕТТ, 2005.
2. *Казаков В.Г., Кондратьева Л.Л.* Психология: Учебник. – М.: Высшая школа, 1989. – 383 с.

Тема 4. Категоріальний апарат педагогіки (2 год.)

План:

1. Педагогічний процес.
2. Навчання як складова педагогічного процесу.
3. Виховання як педагогічна категорія.
4. Розвиток особистості.
5. Освіта як процес та результат формування якостей особистості засобами навчання і виховання.
6. Педагогічна взаємодія.
7. Педагогіка співробітництва як суб'єкт-суб'єктна педагогічна взаємодія.

Література:

1. *Серьожнікова Р.К., Пархоменко Н.Д., Яковицька Л.С.* Основи психології і педагогіки: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 243 с.
2. *Харламов И.Ф.* Педагогика: Учеб. пособие. – 2-е изд., перераб и доп. – М.: Высшая школа, 1990. – 576 с.

Тема 5. Людина як індивід, особистість, суб'єкт, індивідуальність (2 год.)

План:

1. Людина як біологічний вид.
2. Людина як індивід.
3. Людина як особистість.
4. Людина як суб'єкт діяльності.
5. Людина як індивідуальність, носій неповторної сукупності психічних властивостей.

Література:

1. *Голубева Э.А.* Способности. Личность. Индивидуальность / Э.А. Голубева. – Дубна: «Феникс+», 2005. – 512 с.
2. *Общая психология: Учебник /А.В. Петровский, А.В. Брушлинский, В.П. Зинченко и др.; Под ред. А.В. Петровского.* – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1986. – 464 с.

Тема 6. Навчання і виховання особистості (2 год.)

План:

1. Сутність та функції процесу навчання.
2. Психолого-педагогічні основи навчально-пізнавальної діяльності.
3. Зміст освіти та його компоненти.
4. Процес виховання, його специфіка, компоненти та рушійні сили.
5. Закономірності та принципи виховання.
6. Основні напрями виховання.

Література:

1. *Галаган В. Я., Орлов В. Ф., Ягунов В. В.* Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. – К.: КУЕТТ, 2005.
2. *Сисоєва С.О., Поясок Т.Б.* Психологія та педагогіка: Підручник. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с.
3. *Фіцула М.М.* Педагогіка: Навч. посібник. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Академвидав, 2005. – 560 с.
4. *Харламов И.Ф.* Педагогика: Учеб. пособие. – 2-е изд., перераб и доп. – М.: Высшая школа, 1990. – 576 с.

Тема 7. Індивідуалізація навчання та виховання особистості у контексті креативної педагогіки (2 год.)

План:

1. Індивідуальний, диференційований та особистісний підходи у навчанні і вихованні особистості.
2. Гуманістична психологія і педагогіка.
3. Креативна психологія і педагогіка.
4. Особистісно орієнтовані креативні педагогічні технології.

Література:

1. *Голубева Э.А.* Способности. Личность. Индивидуальность / Э.А. Голубева. – Дубна: «Феникс+», 2005. – 512 с.
2. *Морозов А.В., Чернилевский Д.В.* Креативная педагогика и психология: Учеб. пособие. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Академический Проект, 2004. – 560 с.

Тема 8. Професійний розвиток особистості (2 год.)

План:

1. Сутність професійного розвитку.
2. Рушійні сили та закономірності професійного розвитку особистості.
3. Основні етапи професіоналізації.
4. Мистецтво як засіб професійного розвитку особистості.

Література:

1. *Бодров В.А.* Психология профессиональной пригодности: Учеб пособие. – М.: ПЕР СЭ, 2001.
2. *Косов Б.Б.* Личность: теория, диагностика и развитие: Учеб.-метод. пособие. – М.: Академический Проект, 2000. – 240 с.

Тема 9. Мистецтво як педагогічний засіб розвитку творчої індивідуальності особистості (2 год.)

План:

1. Сутність та структура творчої індивідуальності особистості.
2. Ознаки та прояви творчої індивідуальності.
3. Етапи розвитку творчої індивідуальності.
4. Засоби розвитку творчої індивідуальності.
5. Розвиток творчої індивідуальності особистості засобами мистецтва.
6. Психолого-педагогічні умови забезпечення ефективності впливу мистецтва на розвиток творчої індивідуальності майбутнього фахівця.

Література:

1. *Морозов А.В., Чернилевский Д.В.* Креативная педагогика и психология: Учеб. пособие. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Академический Проект, 2004. – 560 с.
2. *Отиц О.М.* Мистецтво у змісті професійної підготовки майбутнього педагога професійного навчання: Навч.-метод. посібник. – Полтава: ІнтерГрафіка, 2005. – 200 с.

VIII. Засоби контролю якості навчання

1. Питання до заліку.
2. Пакет ККР.
3. Тести з курсу «Основи психології та педагогіки» для проведення ПК.

ТЕМАТИКА КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

1. Зміст і завдання курсу.
2. Криза сучасного суспільства як криза освіти.
3. Філософські засади педагогіки і психології.
4. Педагогіка як наука і мистецтво.
5. Особливості педагогічної діяльності.
6. Взаємозв'язок психології та педагогіки з іншими галузями наукових знань.
7. Відмінності наукової і житейської психології.
8. Основні методи психології і педагогіки.
9. Відображення. Його види та структура.
10. Психіка та її функції.
11. Психіфізіологія як природничо-наукова основа психології і педагогіки.
12. Мозок як матеріальна основа психіки.
13. Свідомість як вищий рівень розвитку психіки.
14. Історичний розвиток психіки і свідомості.
15. Людина як біологічний вид.
16. Людина як індивід.
17. Людина як особистість.
18. Людина як суб'єкт діяльності.
19. Людина як індивідуальність.
20. Індивідуальний, диференційований та особистісно орієнтований підходи у навчанні і вихованні особистості.
21. Гуманістична психологія і педагогіка.
22. Поняття про особистість у психології.
23. Основні психологічні підходи до визначення сутності особистості.
24. Психологічна структура особистості.

25. Активність і спрямованість особистості.
26. Розвиток і виховання особистості.
27. Сучасні психологічні підходи до визначення сутності індивідуальності.
28. Структура індивідуальності.
29. Індивідний компонент індивідуальності.
30. Особистісний компонент індивідуальності.
31. Суб'єктний компонент індивідуальності.
32. Професійна індивідуальність особистості.
33. Творча індивідуальність особистості.
34. Педагогічні засади розвитку творчої індивідуальності професіонала.
35. Сила нервової системи.
36. Рухливість і баланс нервових процесів.
37. Особливості організації педагогічної взаємодії з дітьми, підлітками, молоддю, дорослими.
38. Геронтопсихологія і андрагогіка.
39. Відмінності педагогічної взаємодії із холериками, сангвініками, флегматиками, меланхоліками; екстравертованими – інтровертованими, ригідними – пластичними, активними – пасивними, чутливими (сенситивними) типами.
40. Відмінності в емоційних проявах людей.
41. Мотиваційні відмінності людей.
42. Відмінності у проявах вольових якостей людей.
43. Педагогічні засади організації педагогічної взаємодії із представниками різних поведінкових типів.
44. Здібності як прогностичний критерій відмінностей між людьми за ефективністю діяльності.
45. Загальні і спеціальні здібності.
46. Педагогічні здібності.
47. Обдарованість.

48. Роль діяльності у прояві та розвитку здібностей та обдарованості.
49. Розвивальні системи навчання.
50. Загальне уявлення про стиль діяльності.
51. Види стилів діяльності.
52. Структура стилю діяльності.
53. Стили професійної діяльності.
54. Стили педагогічної діяльності.
55. Стили навчальної діяльності.
56. Когнітивні стилі.
57. Емоційні стилі.
58. Стили керівництва і спілкування.
59. Неперервна професійна освіта.
60. Зміст і завдання професійної педагогіки.

Критерії оцінки знань студентів з “Основ психології та педагогіки”

“Відмінно” – повна, логічна, аргументована, проілюстрована прикладами відповідь, яка свідчить про самостійність мислення студента, міцне засвоєння ним навчального матеріалу, вміння пов'язати його із практикою, робити узагальнення та висновки. Чітке визначення студентом основних понять і категорій психології та педагогіки; знання провідних психологічних і педагогічних принципів, підходів та наукових течій; розуміння сутності та психолого-педагогічних характеристик процесів навчання, виховання та розвитку особистості; вміння розв'язувати педагогічні ситуації, обираючи найбільш доцільні форми і методи взаємодії між суб'єктами навчально-виховного процесу.

“Добре” – вірна, логічна відповідь, яка свідчить про розуміння студентом основних понять і категорій психології та педагогіки; психологічних і педагогічних принципів, підходів та наукових течій; сутності процесів навчання, виховання та розвитку особистості. Вміння розв’язувати за зразком педагогічні ситуації, обираючи із запропонованих форм і методів взаємодії між суб’єктами навчально-виховного процесу найбільш доцільні з точки зору педагогіки та психології.

“Задовільно” – у цілому вірна, хоча недостатньо повна відповідь, яка має репродуктивний характер і в загальних рисах відтворює навчальний матеріал лекції чи підручника. Допускаються нечіткі формулювання основних понять і категорій психології та педагогіки; психологічних і педагогічних принципів та підходів; окремі неточності у висвітленні сутності процесів навчання, виховання та розвитку особистості; непринципові помилки у розв’язанні педагогічних ситуацій.

“Незадовільно” – невірна відповідь на питання, яка демонструє незадовільний рівень знань студента. Допущені значні принципові помилки у визначеннях більшості понять і категорій психології та педагогіки; психологічних і педагогічних принципів та підходів. Нерозуміння студентом сутності процесів навчання, виховання та розвитку особистості. Неспроможність робити узагальнення та висновки, пов’язувати теоретичні положення з практикою. Безпорадність у розв’язанні педагогічних ситуацій.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Навчальна дисципліна “Основи психології і педагогіки” у системі професійної підготовки майбутніх фахівців.
2. Зміст і завдання курсу.
3. Психологія як специфічна галузь наукових знань.
4. Основні етапи розвитку психології.
5. Відмінності наукової та житейської психології.
6. Галузі психології.
7. Основні методи психології.
8. Педагогіка як наука і мистецтво.
9. Особливості педагогічної діяльності.
10. Галузі педагогіки.
11. Взаємозв’язок педагогіки з іншими галузями наукових знань.
12. Філософські засади педагогіки.
13. Криза сучасного суспільства як криза освіти.
14. Неперервна професійна освіта.
15. Зміст і завдання професійної педагогіки.
16. Відображення як загальна властивість матерії.
17. Зміст і функції психіки.
18. Свідомість як вищий рівень розвитку психіки.
19. Історичний розвиток психіки і свідомості.
20. Педагогічний процес. Шляхи його оптимізації.
21. Навчання як складова педагогічного процесу.
22. Виховання як педагогічна категорія.
23. Розвиток особистості.
24. Освіта як процес та результат формування якостей особистості засобами навчання і виховання.
25. Педагогічна взаємодія.

26. Педагогіка співробітництва як суб'єкт-суб'єктна педагогічна взаємодія.
27. Людина як біологічний вид.
28. Людина як індивід.
29. Людина як особистість.
30. Людина як суб'єкт діяльності.
31. Людина як індивідуальність, носій неповторної сукупності психічних властивостей.
32. Поняття про особистість у психології.
33. Основні психологічні підходи до визначення сутності особистості.
34. Психологічна структура особистості.
35. Активність і спрямованість особистості.
36. Сутність та функції процесу навчання.
37. Психолого-педагогічні основи навчально-пізнавальної діяльності.
38. Зміст освіти та його компоненти.
39. Форми і методи навчання.
40. Процес виховання, його специфіка, компоненти та рушійні сили.
41. Закономірності та принципи виховання.
42. Основні напрями виховання.
43. Форми і методи виховання.
44. Сучасні психологічні підходи до визначення сутності індивідуальності.
45. Структура індивідуальності.
46. Індивідний, особистісний та суб'єктний компоненти індивідуальності.
47. Індивідуальний, диференційований та особистісно орієнтований підходи у навчанні і вихованні особистості.
48. Гуманістична психологія і педагогіка.

49. Креативна психологія і педагогіка.
50. Особистісно орієнтовані креативні педагогічні технології.
51. Сутність розвитку особистості.
52. Рушійні сили та закономірності розвитку особистості.
53. Основні напрями розвитку особистості.
54. Сутність професійного розвитку.
55. Рушійні сили та закономірності професійного розвитку особистості.
56. Основні етапи професіоналізації.
57. Мистецтво як засіб професійного розвитку особистості.
58. Сучасні підходи до визначення сутності творчої індивідуальності особистості.
59. Структура творчої індивідуальності.
60. Ознаки та прояви творчої індивідуальності.
61. Етапи розвитку творчої індивідуальності.
62. Засоби розвитку творчої індивідуальності.
63. Мистецтво як засіб розвитку творчої індивідуальності особистості.
64. Психолого-педагогічні умови забезпечення ефективності впливу мистецтва на розвиток творчої індивідуальності майбутнього фахівця.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ*Основна*

1. *Галаган В. Я., Орлов В. Ф., Ягунов В. В.* Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. – К.: КУЕТТ, 2005.
2. *Казаков В.Г., Кондратьева Л.Л.* Психология: Учебник. – М.: Высшая школа, 1989. – 383 с.
3. *Лозниця В.С.* Психологія і педагогіка: основні положення: Навч. посіб. – К.: ЕксОб, 1999. – 304 с.
4. *Морозов А.В., Чернилевский Д.В.* Креативная педагогика и психология: Учеб. пособие. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Академический Проект, 2004. – 560 с.
5. *Общая психология: Учебник /А.В. Петровский, А.В. Брушлинский, В.П. Зинченко и др.; Под ред. А.В. Петровского.* – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1986. – 464 с.
6. *Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: Учебник / С.А. Смирнов, И.Б. Котова, Е.Н. Шиянов и др.; Под ред. С.А. Смирнова.* – 4-е изд., испр. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 512 с.
7. *Серьожнікова Р.К., Пархоменко Н.Д., Яковицька Л.С.* Основи психології і педагогіки: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 243 с.
8. *Сисоєва С.О., Поясок Т.Б.* Психологія та педагогіка: Підручник. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с.
9. *Фіцула М.М.* Педагогіка: Навч. посібник. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Академвидав, 2005. – 560 с.
10. *Харламов И.Ф.* Педагогика: Учеб. пособие. – 2-е изд., перераб и доп. – М.: Высшая школа, 1990. – 576 с.

*Додаткова***Підручники**

1. *Бодров В.А.* Психология профессиональной пригодности: Учеб пособие. – М.: ПЕР СЭ, 2001.
2. *Бондарчук Е.И., Бондарчук Л.И.* Основы психологии и педагогики. – К.: МАУП, 1999. – 168 с.
3. *Загальна психологія: Підручник /С.Д. Максименко, В.О. Зайчук, В.В. Клименко, В.О. Соловієнко; За заг. ред. С.Д. Максименка.* – К.: Форум, 2000. – 543 с.
4. *Климов Е.А.* Общая психология. Общеобразовательный курс: Учеб. пособие. – М.: Юнита-Дана, 1999. – 321 с.
5. *Косов Б.Б.* Личность: теория, диагностика и развитие: Учеб.-метод. пособие. – М.: Академический Проект, 2000. – 240 с.
6. *Основы психології: Підручник /За заг. Ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця.* – К.: Либідь, 1996. – 632 с.
7. *Отич О.М.* Мистецтво у змісті професійної підготовки майбутнього педагога професійного навчання: Навч.-метод. посібник. – Полтава: ІнтерГрафіка, 2005. – 200 с.
8. *Психологія: Підручник /Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін. /За ред. Ю.Л. Трофімова.* – 2-ге вид. – К.: Либідь, 2000. – 558 с.
9. *Психология и педагогика: Учеб. пособие /Под ред. А.А. Радугина.* – М.: Центр, 1999. – 332 с.
10. *Рубинштейн С.Л.* Проблемы общей психологии. – М.: Высш. школа, 1973. – 368 с.
11. *Статінова Н.П., Сень Г.П.* Основы психології та педагогії: Навч. посібник. – К.: КДТЕУ, 1999. – 330 с.
12. *Столяренко Л.Д., Самыгин С.И.* Психология и педагогика в вопросах и ответах. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 576 с.

Довідкові видання

1. *Гончаренко С.У.* Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
2. *Платонов К.К.* Краткий словарь системы психологических понятий. – М.: Высш. школа, 1981. – 175 с.
3. *Психологічний словник* /За ред. В.І. Войтка. – К.: Вища шк., 1982.
4. *Психология: Словарь.* – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
5. *Шапар В.* Психологічний тлумачний словник. – Х.: Прапор, 2004. – 640 с.

Узагальнюючі праці

1. *Блум Ф., Лайзерсон А., Хофстедтер Л.* Мозг, разум и поведение: Пер. с англ. – М.: Просвещение, 1998. – 248 с.
2. *Выготский Л.С.* Психика, сознание, бессознательное // Собр. соч.: В 6-ти т. – М.: Просвещение, 1982 – 1984. – Т. 1. – С. 132-148.
3. *Голубева Э.А.* Способности. Личность. Индивидуальность / Э.А. Голубева. – Дубна: «Феникс+», 2005. – 512 с.
4. *Гримак Л.П.* Резервы человеческой психики. – М.: Педагогика, 1987. – 168 с.
5. *Леонтьев А.Н.* Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.
6. *Либин А.В.* Дифференциальная психология: На пересечении европейских, российских и американских традиций: Учеб. пособие. – 3-е изд., испр. – М.: Смысл; Издательский центр «Академия», 2004. – 527 с.
7. *Хуторской А.В.* Методика личностно-ориентированного обучения. Как обучать всех по-разному?: Пособие для учителя /А.В. Хуторской. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2005. – 383 с.

Галаган Валентина Яківна

Отич Олена миколаївна

ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ

Навчально-методичний посібник
для студентів усіх спеціальностей
і всіх форм навчання технічних вузів

Редактор:

Підписано до друку . Формат 60x84/16. Папір офс.

Спосіб друку – ризографія. Тираж 300 прим. Зам. №

Видавництво КУЕТТ

03049, вул. М. Лукашевича, 19